

ΤΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΕΡΓΑΤΩΝ-ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΩΝ ΛΑΥΡΙΟΥ: 1911-1919

Η ανακοίνωση βασίζεται σε πληροφορίες που έχουν καταγραφεί στο πρωτόκολλο αλληλογραφίας του Σωματείου, το βιβλίο εισερχομένων-εξερχομένων εγγράφων της περιόδου 1911-1919. Οι πληροφορίες περιέχονται στα γράμματα που το Σωματείο στέλνει ή δέχεται και τα οποία συνήθως αντιγράφονται ολόκληρα και σπανίως δίνονται με μορφή συνοπτικής περίληψης. Οι αυτόνομες ασυνεχείς πληροφορίες με μορφή μηνυμάτων που περιέχονται σε κάθε επιστολή και η εμπλοκή της αλληλογραφίας σε ορισμένα μόνο θέματα περιορίζει τη συνθετική επεξεργασία αυτού του χειρόγραφου υλικού και προσδίδει μερικότητα στα τελικά συμπεράσματα, δηλαδή στη γνώση της συγκεκριμένης περιόδου. Έτσι, για πολλά θέματα υπάρχουν αναπάντητες ερωτήσεις ενώ για άλλα θα δίνονται απλώς κάποιες ενδείξεις για την επαλήθευση των οποίων θα χρειαστεί περαιτέρω έρευνα.

Η αλληλογραφία του Σωματείου αφορά πέντε βασικές ενότητες:

1. Διαβήματα-επιστολές προς την Κυβέρνηση, που αφορούν την εργατική νομοθεσία είτε τη μη εφαρμογή των ήδη ψηφισμένων εργατικών νόμων είτε τη διεκδίκηση τροπολογιών ή και νέων νόμων.

2. Επιστολές προς κυβερνητικά πρόσωπα που εντάσσονται, είτε στο γενικότερο πλαίσιο της πολιτικής εύνοιας του Σωματείου προς το κόμμα των Φιλελευθέρων, είτε στο πλαίσιο κάποιων συγκεκριμένων διεκδικήσεων.

3. Διαβήματα-επιστολές προς τις Εταιρείες όπου διατυπώνονται αιτήματα σχετικά με τις συνθήκες εργασίας, τις αυξήσεις των μισθών και τη διασφάλιση του ελεύθερου συνδικαλιστικού φρονήματος των εργατών. Στα γράμματα αυτά βρίσκουμε πολλές πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής των εργατών αυτή την περίοδο, καθώς και για τις γενικότερες αντιλήψεις των διοικήσεων του Σωματείου.

4. Γράμματα που αφορούν τις σχέσεις του Σωματείου με άλλες εργατικές οργανώσεις ή εξυπηρετούν τις ανάγκες της εργατικής αλληλεγγύης.

5. Σημαντικό μέρος της αλληλογραφίας καλύπτει την κοινωνική δραστηριότητα του Σωματείου (πρόκειται δηλαδή για ευχές, συγχαρητήρια, συλλυπητήρια, ευχαριστήρια), απ' όπου αντλούμε πληροφορίες για τις κοι-

νωνικές σχέσεις του, τη συμμετοχή του σε κάποιες θρησκευτικές τελετές, εθνικές επετείους κλπ.

Ο όγκος του υλικού και η ανάγκη κάποιας συνθετικής επεξεργασίας με οδήγησε σε μερικές επιλογές ως προς τις ενότητες των πληροφοριών που θα παρουσιάσω, δηλαδή σε κάποιες παραλείψεις από το συνολικό υλικό, που μπορούν να γίνουν αντικείμενο μιας άλλης παρουσίασης. Η εισήγηση θα έχει την ακόλουθη μορφή: 1. Θα δοθεί μια συνολική εικόνα του Σωματείου σε όλη τη διάρκεια της περιόδου: η δύναμη του, τα μέλη του, η εξέλιξη του καταστατικού του, οι δραστηριότητές του. 2. Θα παρουσιαστούν δυο ενότητες πληροφοριών, δηλαδή οι νομοθετικές διεκδικήσεις και οι συνθήκες ζωής των εργατών στο Λαύριο. 3. Θα δειχθεί η ιδιαίτερη πολιτική εύνοια του Σωματείου προς τον βενιζελισμό μέσα από δυο σημεία. Το πρώτο είναι η άμεση μέσω επιστολών υποστήριξη προς τον Βενιζέλο και την πολιτική του και το δεύτερο η παρουσίαση της βαθύτερης ιδεολογικής συγγένειας, ανάμεσα στις συγκεκριμένες ομάδες του Σωματείου και την εργατική κοινωνική φιλοσοφία του βενιζελισμού. Βέβαια στη συγκεκριμένη συγγένεια εμπεριέχονται κάποιες αντιφάσεις. Το τελευταίο αυτό σημείο είναι μια προσπάθεια ανάλυσης των ιδεών και απόψεων των ηγετικών ομάδων του Σωματείου, που θα βοηθήσει να κατανοήσουμε τη γενικότερη στάση του στη διάρκεια της κρίσιμης αυτής δεκαετίας.

1. Από το Σωματείο Αλληλοβοήθειας στο Σωματείο Εργατών-Μεταλλευτών

Μέχρι την ψήφιση του νόμου 281 του 1914, που θα διαφοροποιήσει τις επαγγελματικές οργανώσεις από τις οργανώσεις αλληλοβοήθειας, ο τίτλος του σωματείου είναι Σωματείο Εργατών Λαυρίου ή «Αλληλοβοήθεια». Συμπεριλαμβάνει τους εργάτες της Ελληνικής και της Γαλλικής Εταιρείας καθώς και όσους απασχολούνται σε ό,τι δηλώνεται ως «άλλα επαγγέλματα». Σύμφωνα με έκθεσή του προς την αστυνομία στα τέλη του 1912, λίγο πριν τις εκλογές στα Ταμεία Αλληλοβοήθειας των Εταιρειών, η δύναμη του ανερχόταν σε 1.577 τακτικά μέλη, εκ των οποίων τα 35 ανήκαν στην Ελληνική Μεταλλουργική Εταιρεία, 25 σε διάφορα επαγγέλματα και τα υπόλοιπα 1517 στην Γαλλική Εταιρεία. Μολονότι η ονομασία του ως Σωματείου Αλληλοβοήθειας μας παραπέμπει στις συντεχνίες εργατών-εργοδοτών που χαρακτηρίζουν εκείνη την περίοδο, φαίνεται πως το Σωματείο είναι ταξικό, δηλαδή περιλαμβάνει μόνο εργάτες. Όπως αναφέρεται και στο καταστατικό του, που εγκρίθηκε με Βασιλικό Διάταγμα τον Δεκέμβριο του 1905, τακτικά μέλη του έχουν δικαίωμα να γίνουν όλοι οι εργάτες και από τους κύριους στόχους είναι η περίθαλψη και η βοήθεια των μελών του και των οικογενειών τους όταν αρρωστήσουν ή όταν καταστούν ανίκανοι προς εργασία, μόνιμα ή πρόσκαιρα. Όμως είναι ξεχωριστός οργανισμός από τα ταμεία Αλληλοβοή-

θειας των Εταιρειών. Τα ταμεία Αλληλοβοήθειας του προσωπικού της Γαλλικής και της Ελληνικής Εταιρείας είναι και αυτά Ενώσεις αλληλοβοήθειας που όμως συμπεριλαμβάνουν όλη την ιεραρχία του προσωπικού: δηλαδή τους υπαλλήλους, τους εργολάβους και τους εργάτες.

Στις αρχές του 1912 εννέα μέλη του Σωματείου καταθέτουν αίτηση για τροποποίηση του καταστατικού του. Η μόνη σχετική πληροφορία είναι ότι η τροποποίηση αφορά το καταστατικό το εγκεκριμένο στις 16 Ιανουαρίου του 1911, το οποίο, όπως αναφέρεται στην αίτηση τροποποίησης, δεν περιέχει καμιά απαγορευτική διάταξη για την εκλογή μη εργάτη ως προέδρου του Σωματείου. Στην περίοδο αυτή της εμβρυώδους ανάπτυξης των εργατικών οργανώσεων τη διοίκηση, και κυρίως την προεδρία των σωματείων, την ασκούσαν προσωπικότητες που εφέροντο ως προστάτες των εργατών και ήταν συνήθως οι νομικοί τους σύμβουλοι.¹ Τέτοια περίπτωση αποτελεί για το Λαύριο ο Κων. Γιολδάσης δικηγόρος εκδότης της εφημερίδας «Δράσις» που έβγαινε στο Λαύριο και της εφημερίδας «Αστραπή» που έβγαινε στην Αθήνα. Στην «Δράση»² του 1907 διαβάζουμε ότι ο Κωνσταντίνος Γιολδάσης «είναι πρόεδρος του Σωματείου εργατών και πλείστων εκ των άλλων λαϊκών σωματείων εν Αθήναις». Επίσης ο Κων. Γιολδάσης «προστάτης των εργατών» και «εν γένει των αδικουμένων» παρουσιάστηκε ως υποψήφιος δήμαρχος των εργατών στις δημοτικές εκλογές του Λαυρίου του 1907. Ο προηγούμενος πρόεδρος του Σωματείου φαίνεται ότι ήταν ο Σπυρίδων Γούζαρης μηχανουργός της Ελληνικής Εταιρείας.³ Ο Γούζαρης, που αναφέρεται από τον Γιάννη Κορδάτο ως ιδρυτής του Σωματείου, ανήκει στην ομάδα των 11 εργατών που θα ζητήσουν την έγκριση του καταστατικού το 1905 και των οποίων η απασχόληση εμφανίζεται στη συμβολαιογραφική πράξη. Πέντε από αυτούς είναι μηχανουργοί, 1 χύτης, 1 λεβητοποιός, 1 σιδηρουργός, 1 ξυλουργός. Το 1912, όταν κατατέθηκε η αίτηση τροποποίησης του καταστατικού, πρόεδρος ήταν ο Ι. Νοστράκης για τον οποίο δεν υπάρχουν πληροφορίες ότι ήταν εργάτης. Θα παρουσιαστεί ως υποψήφιος δήμαρχος των εργατών στις δημοτικές του 1913 και θα αποτύχει. Τον επόμενο χρόνο ενώ η διοίκηση έχει ήδη αλλάξει, το Σωματείο τον ανακηρύσσει επίτιμο πρόεδρο

1. Ο νόμος 281/1914 θα απαγορεύσει τη συμμετοχή σ' ένα σωματείο εργοδοτών και εργατών, θα ορίσει ότι η διοίκηση των σωματείων πρέπει να ασκείται από τα μέλη τους, δηλαδή από πρόσωπα προερχόμενα από το ίδιο επάγγελμα. Ο Σπύρος Κορώνης, συντάκτης των πρώτων εργατικών νομοσχεδίων του 1911-1914, θα γράψει ότι ο νόμος σκόπευε ν' αντιμετωπίσει την επιρροή των νομικών συμβούλων των σωματείων όμως παρά την παραπάνω διάταξη, κάτι τέτοιο δεν επιτεύχθηκε. Βλ. Σπύρος Β. Κορώνης, Η εργατική πολιτική των ετών 1905-1918, Αθήναι 1944, σελ. 34.

2. «Δράση», φ. 23, 1907.

3. Όπως φαίνεται από την εφημερίδα «Αόρατος», φ. 30, 1907.

του «διά τας υπηρεσίας του προς το σωματεῖον και τον εν γένει εργατικόν κόσμον».

Το 1904, με την ψήφιση του νόμου 281 από την κυβέρνηση Βενιζέλου, ο χαρακτήρας του Σωματείου και το καταστατικό του θα αλλάξουν. Το Σωματείο καθορίζεται ως επαγγελματικό με τίτλο «Σωματείο Εργατών Μεταλλευτών Λαυρίου» με χωριστό Ταμείο Αλληλοβοηθείας.⁴ Όμως, επειδή ακριβώς το σωματείο «Αλληλοβοηθείας» περιλάμβανε αυστηρώς εργάτες, οι αλλαγές αφορούν μόνο το χωρισμό της αλληλοβοηθητικής λειτουργίας από την επαγγελματική, που αποσκοπεί, όπως ορίζει ο νόμος, «στην προστασία και την προαγωγή των οικονομικών ή επαγγελματικών συμφερόντων των μελών». Η περιουσία του Σωματείου θα διαιρεθεί σε δύο μέρη. Το ένα θα αναλογεί στους πόρους του επαγγελματικού σωματείου και το άλλο στο Ταμείο Αλληλοβοηθείας. Όμως η διοίκηση του ταμείου θα ασκείται από τη διοίκηση του Σωματείου.⁵ Την ίδια χρονική περίοδο το Σωματείο παραγγέλλει νέα σήματα. Το σήμα του είναι αυτό που παρουσιάζεται στο καταστατικό του 1905 δηλαδή η μέλισσα, ή είχε αλλάξει εκ νέου; Και ποιά θα είναι το καινούργιο; Ερωτήσεις αναπάντητες.

Στα τέλη του 1917 από επιστολή του Σωματείου προς το Υπουργείο Επισιτισμού (στην οποία υποβάλλεται ο γενικός κατάλογος των μελών του Σωματείου για την έκδοση του δελτίου αλεύρου) στοιχειοθετείται ότι η συνολική δύναμή του ανερχόταν σε 1755 μέλη. Στις αρχές του 1918, στη συνηθισμένη ετήσια έκθεση ελέγχου προς το υπουργείο, γνωστοποιείται ότι τα τακτικά μέλη του Σωματείου ανέρχονταν μέχρι τέλους του 1917 σε 602, όπως φαίνεται από τα συνημμένα μητρώα. Φαίνεται δηλαδή ότι η οργανωμένη δύναμη του Σωματείου μειώνεται σταδιακά από το 1912. Υπάρχουν κάποια στοιχεία, που επιτρέπουν την υπόθεση ότι ο χειρισμός των εργατικών υποθέσεων από το Σωματείο, κυρίως στην περίοδο μετά τον Ευρωπαϊκό πόλεμο του 1914, θα δημιουργήσει δυσαρέσκεια στους εργάτες. Ένα τελευταίο αριθμητικό στοιχείο: Σε επιστολή προς το Υπ. Οικονομικών στα τέλη του 1917, ζητούνται 350 κούτες σπύριτων για ένα σύνολο εργατών-τεχνιτών 3500.⁶ Τα σπύρτα τα χρησιμοποιούν για ν' ανάψουν τις λάμπες τους στις υπόγειες εργασίες.

Στη συγκεκριμένη περίοδο τα αναγνωρισμένα επαγγελματικά σωματεία

4. Βλ. Βάγιας Ι., Συνδικαλιστική νομοθεσία, Αθήνα 1935.

5. Τα αλληλοβοηθητικά ταμεία περιθάψεως που ιδρύονται από αναγνωρισμένα επαγγελματικά σωματεία, έχουν χωριστή διαχείριση και αποτελούν ξεχωριστά νομικά πρόσωπα. Μπορεί όμως η διοίκησή τους να ανατίθεται δια του καταστατικού στα πρόσωπα που διοικούν το επαγγελματικό σωματείο. Βλ. Ι. Βάγιας, ό.π.

6. Για να σχηματιστεί συνολική εικόνα: σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1907 στο Δήμο Λαυρεωτικής που περιλαμβάνει Λαύριο, Βίγλα, Καμάριζα και Σούνιο απογράφηκαν 12.062. Στο Λαύριο έχουμε 10.007 και στην Καμάριζα 1.652. Βλ. Απογραφή πληθυσμού 1907.

στο Λαύριο είναι μόνο δύο: το Σωματείο Εργατών Μεταλλευτών και ο Σύνδεσμος Τεχνιτών Μεταλλουργειών Λαυρίου.⁷ Η πληροφορία αυτή υπάρχει σε επιστολή του Σωματείου προς το Σύνδεσμο, στην οποία ζητείται συνεννόηση για την από κοινού εκλογή αντιπροσώπων για το Ανάτατο Συμβούλιο Εργασίας. Το Α.Σ.Ε., όργανο που γνωμοδοτεί για την εργατική νομοθετική πολιτική και την εφαρμογή των εργατικών νόμων, απαρτίζεται από ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους, από εργοδότες και εργάτες. Σύμφωνα με το νόμο 281, στην εκλογή αντιπροσώπων δικαιούνται να συμμετάσχουν μόνο τα αναγνωρισμένα επαγγελματικά σωματεία.⁸ Ο Σύνδεσμος Τεχνιτών Λαυρίου, με τον οποίο το Σωματείο συνεργάζεται στενά σ' όλες τις κρίσιμες στιγμές, θα στεγασθεί στο ισόγειο των γραφείων του Σωματείου Μεταλλευτών, πιθανότατα από το 1913. Το Σωματείο Μεταλλευτών χρησιμοποιούσε τον πρώτο όροφο του κτιρίου και ενοικίαζε το ισόγειο στον εκδότη της εφημερίδας «Φωνή του Λαυρίου» και υπάλληλο της Γαλλικής Εταιρείας Α. Ιατρό, που το χρησιμοποιούσε και ως πρατήριο. Όμως το 1913 το πρατήριο θα διαλυθεί και ο Σύνδεσμος Τεχνιτών θα ενοικιάσει το ισόγειο.

Δεν είναι γνωστό πώς ακριβώς κατανέμονται τα μέλη του Σωματείου στον λαυρεωτικό χώρο. Κάποια ένδειξη αποτελεί η προέλευση των εκάστοτε μελών της διοίκησης. Μέχρι το 1915 το Λαύριο και η Καμάριζα εκφράζονται σχεδόν ισότιμα με 4-5 συμβούλους αντίστοιχα και ακολουθούν η Πλάκα, η Σούριζα και η Αγριλέζα με ένα σύμβουλο. Μετά το 1916 είναι σαφής η υπεροχή της Καμάριζας με 6-7 συμβούλους, ενώ ακολουθεί το Λαύριο με 3-4, η Πλάκα με ένα και όχι πάντοτε η Αγριλέζα-Σούριζα με έναν. Μια άλλη ένδειξη για την υπεροχή της Καμάριζας προσφέρει επιστολή προς την Κυβέρνηση, που αναφέρεται στην εκλογή διοικητικού συμβούλου του Ταμείου Αλληλοβοηθείας της Γαλλικής Εταιρείας, το Φεβρουάριο του 1914. Στις εκλογές αυτές ο εργατικός υποψήφιος Ιωάννης Στούμπος, που είναι και μέλος της διοίκησης του Σωματείου, παίρνει 723 ψήφους, ενώ μειοψηφεί ο

7. Στην εφημερίδα «Αόρατος», τ. 7, 1907, διαβάζουμε ότι στο Λαύριο υπάρχουν «... πολλά σωματεία και σύλλογοι... ως επί το πολύ κατά φυλάς κακώς εννοούμενας ... ως λ.χ. των Θηραίων, Καρυστιών, Κυμαίων, Παρίων, Πελοποννησίων, Μηλέων, Βουρμπιάνων, Χειμαρριωτών κτλ. ... Ούτω δέ μετά των κατ' επάγγελμα ιδρυθέντων σωματείων ως ο εμπορικός, των υποδηματοποιών, τεχνιτών οικοδομών, αλληλοβοηθείας τεχνιτών και ο πέρσις ιδρυθείς Αλληλοβοηθείας Εργατών των Μηχανουργειών, ανέρχονταν εις δέκα τρεις».

8. Ο νόμος 281/1914 διέκρινε τα σωματεία, στα αναγνωρισμένα με νομική προσωπικότητα και στα μη αναγνωρισμένα. Τα επαγγελματικά σωματεία των εργαζομένων και των εργοδοτών δεν μπορούσε παρά να είναι αναγνωρισμένα, βλ. Σταύρος Ν. Μουδόπουλος, «Ο νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος», σελ. 15. Ανακοίνωση στο συνέδριο «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο αστικός εκσυγχρονισμός».

εργολάβος Ε. Μπούκης με 190 ψήφους. Όμως η Κυβέρνηση θα αναγνωρίσει τον μειοψηφήσαντα εργολάβο και η Γ.Σ. των Εργατών θα διαμαρτυρηθεί με επιστολή προς το Υπουργείο επί των Οικονομικών για την «μη αντιπροσωπευση της μείστης πλειοψηφίας του τμήματος Καμαρίζης».

Υπάρχουν ενδείξεις ότι στο Σωματείο Μεταλλευτών Λαυρίου ανήκαν και εργάτες μεταλλευτές εκτός Λαυρίου. Με επιστολή του Σωματείου στις 12-8-1915 ο Ιωάννης Ζαρόπουλος, τότε γραμματέας του Σωματείου, εντέλλεται «όπως αναχωρήσει εντεύθεν την προσεχή Πέμπτη 13ης Αυγούστου 1915 μεταβαίνων εις τας εις Κύμην Ευβοίας Μεταλλευτικές εργασίας ως και ανθρακωρυχεία προς ενέργειαν εγγραφής μελών». Επίσης το Σωματείο διατηρεί, πολύ στενές σχέσεις με τους μεταλλευτές της Σερίφου. Όταν τον Ιούλιο 1916 θα ξεσπάσει στη Σέριφο μια αυθόρμητη απεργία, ο Κωνσταντίνος Σπέρρας, για τον οποίο ο Κορδάτος μας δίνει την πληροφορία ότι είχε κατέβει στη Σέριφο από την Αθήνα για να δημιουργήσει σωματείο, ζητεί με τηλεγράφημά του προς το Σωματείο Λαυρίου «να ενεργήσει προς υποστήριξιν των εργατών Μεταλλευτών Σερίφου, που απήργησαν με αιτία την εφαρμογή του νόμου για τις ώρες εργασίας». Ένα μήνα μετά νέα τηλεγραφήματα από τη Σέριφο: «Επισπεύσατε αποστολήν χρημάτων διανείμομεν οικογενείας ανέργων εργατών». Το Σωματείο των μεταλλευτών Λαυρίου θα διαμαρτυρηθεί προς την κυβέρνηση, θα απαιτήσει να σταλεί επιθεωρητής μεταλλείων στην εκεί εταιρεία Γκρόμαν και θα στείλει 100 δρχ. οικονομική ενίσχυση στους εργάτες.

2. α) Εργατική νομοθεσία-διεκδικήσεις

Το Ταμείο Αλληλοβοηθείας, αποτελεί ένα από τα βασικά σημεία πάλης του Σωματείου αλλά αντίστοιχα και των Εταιρειών. Από τον Φωκίωνα Νέγρη εισήχθη και ψηφίσθηκε στη Βουλή το 1901 νόμος, ο γνωστός ως ΒΩΜΑ!, που έδινε δικαίωμα σύνταξης σε περίπτωση δυστυχήματος κατά τη διάρκεια εργασίας, ανεξάρτητα αν το δυστύχημα συνέβη εξαιτίας του παθόντος ή του εργοδότη. Το 1912, μια τροποποίηση του ΒΩΜΑ! προβλέπει τη δημιουργία «Ταμείου Αλληλοβοηθείας» από κάθε επιχείρηση μεταλλείων, μεταλλουργιών και λατομείων του οποίου οι πόροι θα βασίζονται σε κράτηση κάποιου ποσοστού του μισθού και ημερομισθίου των υπαλλήλων, εργοδοτών και εργατών, με σκοπό την περίθαλψη των εργαζομένων που καθίστανται ανίκανοι για εργασία λόγω ασθένειας, γήρατος, ή πολυχρονίου εργασίας. Αν ο νόμος του 1912 θεσμοποιεί τα Ταμεία Αλληλοβοηθείας των μεταλλευτικών εταιρειών, είναι γνωστό, ότι πολλά υπήρχαν πολύ πριν το 1912 όπως τα δύο του Λαυρίου.⁹ Ένας ακριβώς από τους σκοπούς της νομο-

9. Στην εφημερίδα «Αόρατος», φ. 30, 30 Ιαν. 1907, δημοσιεύεται ο λόγος του δικηγόρου

θεσίας είναι η ρύθμιση της αυθαιρεσίας που καθόριζε μέχρι τότε τις σχέσεις εργατών-εργοδοτών μέσα στα Ταμεία Αλληλοβοηθείας.¹⁰ Τους πόρους του Ταμείου διαχειριζόταν ο ίδιος ο εργοδότης με τα όργανά του, το δε συμβούλιο του Ταμείου διορίζονταν από τις Εταιρείες.

Σύμφωνα με τον νέο νόμο, το Ταμείο Αλληλοβοηθείας μεταλλευτικών εταιρειών διοικείται από συμβούλιο οριζόμενο με βάση το καταστατικό του αλλά το 1/3 τουλάχιστον των μελών του είναι εργάτες. Όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, η εφαρμογή του νόμου συνάντησε δυσκολίες στο Λαύριο. Στις αρχές του 1912 το Σωματείο της «Αλληλοβοηθείας» με επιστολή του στη Γαλλική Εταιρεία της κοινοποιεί ότι, βάση του νέου νόμου, το Σωματείο έχει δικαίωμα να εκλέξει στη Γ.Σ. τους συμβούλους εργάτες του Ταμείου Αλληλοβοηθείας και της ζητεί να αποσύρει τις προσκλήσεις διορισμού διότι, σε αντίθετη περίπτωση, θα ζητηθεί η επέμβαση του αρμόδιου υπουργού. Δεν είναι γνωστό τι επακολούθησε. Δύο μήνες μετά την ψήφιση του νόμου, το Σωματείο καταγγέλλει σε επιστολή του προς το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας την Ελληνική Εταιρεία, ότι στις εκλογές της 17ης Φεβρουαρίου 1912 για την εκλογή τριών μελών του Συμβουλίου του Ταμείου Αλληλοβοηθείας, η Εταιρεία παραβίασε το νόμο με επεμβάσεις και πιέσεις υπαλλήλων της με σκοπό να αλλοιώσει τη θέληση των εργατών, και το χειρότερο, ότι η κάλπη σφραγίστηκε μόνο από τη σφραγίδα της Εταιρείας, απήχθη και τοποθετήθηκε στα γραφεία της. Μάλιστα, τρεις ημέρες μετά την ψηφοφορία τα αποτελέσματα δεν είχαν ανακοινωθεί ακόμα. Το Σωματείο ζητούσε επίσης στην επιστολή του να ακυρωθεί η εκλογή και να διενεργηθεί νέα.

Δύο χρόνια μετά την ψήφιση του νόμου (1914), σε τηλεγράφημα του Σωματείου Εργατών Μεταλλευτών (που στο μεταξύ έχει αλλάξει τίτλο) προς το Αρχηγείο Χωροφυλακής Αθηνών, καταγγέλλεται ότι ο σταθμάρχης Καμαρίζης Υπενωματάρχης Αναστάσιος Μαρίνος κατά τη διεξαγωγή εκλογής διοικητικού συμβούλου του Ταμείου Αλλ/θείας της Γαλλικής Εταιρείας, επενέβει σκανδαλωδώς υπέρ του υποψηφίου της Εταιρείας εργολάβου Μπούκη, κατακρατώντας παράνομα τα ψηφοδέλτια και εμποδίζοντας τους εργάτες να μπουν στα γραφεία του Σωματείου. Η πόρτα, όπου είχε τοποθετηθεί φρουρός, ελευθερώθηκε μόνο με επέμβαση του επόπτη εργασίας. Από άλλη επιστολή, προς το Υπ. Εθνικής Οικονομίας αυτή τη φορά, μαθαίνουμε ότι η ψηφοφορία για το διοικητικό σύμβουλο επαναλήφθηκε ένα μήνα μετά την πρώτη, αντίθετα απ' ό,τι όριζε το καταστατικό του Ταμείου (8 ημέρες). Στη δεύτερη εκλογή πλειοψήφησε ο Ι. Στούμπος μέλος και της διοίκησης του

Πέτρου Πατριαρχέα, υποψηφίου στις δημοτικές εκλογές και δημογραμματέως. Στο λόγο του, όπου μιλά για την κατασπατάληση των πόρων των Ταμείων που γίνεται από τις Εταιρείες και τα στελέχη τους, υπολογίζει την ύπαρξη των Ταμείων από το 1870.

10. Σπ. Κορώνης, ό.π., σελ. 69.

Σωματείου, με 723 ψήφους. Μειοψήφησε ο Ε. Μπούκης με 190 ψήφους. Επειδή η κυβέρνηση τελικά αναγνώρισε ως διοικητικό σύμβουλο τον μειοψηφήσαντα εργολάβο της Εταιρείας, η επιστολή τελειώνει με παράκληση-διαμαρτυρία για την «ληφθείσα εκ παραδρομής απόφαση». Δύο μήνες αργότερα, σε άλλη επιστολή διαμαρτυρίας, υπάρχει η πληροφορία ότι ο Ι. Στούμπος απολύθηκε από την Εταιρεία μετά από υπηρεσία 22 χρόνων, με τη δικαιολογία ότι έκλεβε κάρβουνα. Στην πραγματικότητα, αναφέρεται στην επιστολή, αυτό έγινε επειδή ο Ι. Στούμπος είχε θέσει υποψηφιότητα ως δημοτικός σύμβουλος των εργατών στις εκλογές και όταν του ζητήθηκε να παραιτηθεί αρνήθηκε.

Τα Ταμεία Αλληλοβοηθείας δεν αποτελούν το μόνο χώρο έκφρασης των ταξικών ανταγωνισμών της περιόδου. Ο έλεγχος της Δημαρχίας αποτελεί ένα άλλο πεδίο συνεχών συγκρούσεων. Στις δημορχιακές εκλογές του 1907, όπως φαίνεται από τις εφημερίδες εποχής, οι εταιρείες κατεβαίνουν με κοινό υποψήφιο τον Κ. Λεβίδη, αδελφό του τότε προέδρου της Βουλής, ο οποίος και θα κερδίσει ενώ ο Κ. Γιολδάσης, πρόεδρος του Σωματείου Εργατών, θα διεκδικήσει την αντιπροσώπευση των εργατών. Στις εκλογές του 1914 (για τις οποίες έχουμε πληροφορίες από την αλληλογραφία του Σωματείου) ο πρόεδρος του Σωματείου Ι. Νοστράκης θα διεκδικήσει τη Δημαρχία, αλλά τελικά θα επικρατήσει ο Κων/νος Νέγρης, αρχιμηχανικός της Γαλλικής Εταιρείας. Στις αρχές του 1914 το Σωματείο των εργατών με επανειλημμένα τηλεγραφήματά του προς το Υπουργείο Εσωτερικών, την αστυνομία Αθηνών και Λαυρίου θα καταγγείλει την καταπάτηση των συνταγματικών ελευθεριών του πολίτη από τις Εταιρείες και την τρομοκρατική πίεση που ασκείται στους εργάτες για αλλαγή του φρονήματός τους υπέρ των υποψηφίων των Εταιρειών. Ανάλογη επιστολή απευθυνόμενη στον Φερδινάνδο Σερπιέρη, κατηγορεί τη Γαλλική Εταιρεία για άδικη απόλυση του συμβούλου του Σωματείου Γεωρ. Πόγκα από τον εργολάβο Σούριζας Σκολίδη, επειδή ακριβώς είναι σύμβουλος του Σωματείου και φίλος του υποψήφιου δημάρχου των εργατών.

Το Σωματείο ενώ προσπαθεί να εφαρμόσει στο Λαύριο την ήδη κατακτημένη Εργατική νομοθεσία, συγχρόνως καταβάλλει προσπάθειες να προωθήσει νόμους ακόμα πιο ευνοϊκούς για τους εργάτες και να βελτιώσει κάποιους άλλους. Στις αρχές του 1913 με συνεχή διαβήματα ζητά να τροποποιηθεί το άρθρο 43 του προηγούμενου νόμου ΓΨΠΑ', που καθορίζει τη σύνθεση του Δ.Σ. και τη σύνταξη των καταστατικών των Ταμείων Αλληλοβοηθείας των Εταιρειών. Πιο συγκεκριμένα ζητά οι εργάτες αντιπρόσωποι στα Ταμεία να καλύπτουν τουλάχιστον τα 2/3 του συνόλου των συμβούλων και όχι το 1/3, δεδομένου ότι οι μηνιαίες καταβολές των εργατών αποτελούν τα 3/4 των πόρων των ταμείων. Ακόμη ζητά τα καταστατικά τους να ψηφίζονται σε γενική συνέλευση όλων των «εις κράτησιν υποκειμένων» εργολάβων, εργα-

τών και υπαλλήλων και να συντάσσονται από επιτροπή εκλεγμένη από την γενική συνέλευση.

Στα τέλη του 1913, σε νέο μακροσκελές υπόμνημα του Σωματείου προς το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας βρίσκουμε ένα «πακέτο» προτάσεων, που το Σωματείο ενδιαφέρεται να συμπεριληφθούν στη νέα εργατική νομοθεσία που η κυβέρνηση Βενιζέλου έχει αρχίσει να καταθέτει στη Βουλή. Σ' αυτό το υπόμνημα εκφράζεται ικανοποίηση για την υποβολή στη Βουλή των νέων εργατικών μέτρων, υπογραμμίζεται η ανάγκη που έχει «η μεγαλυνηείσα πιά πατρής εργατικών χειρών για την ανάπτυξη των παραγωγικών της δυνάμεων» και ζητείται να καθορισθούν δια νόμου τα ακόλουθα: α) Ελάχιστο όριο ημερομισθίου για τους εργάτες μεταλλευτικών και συναφών εργασιών. β) Καθορισμός οχτάωρης εργασίας για τις υπόγειες μεταλλευτικές εργασίες αλλά και για τους εργάτες των καμίνων, των πλυντηρίων, του χημείου και των γκαζομηχανών «διότι οι παραπάνω εργασίες λόγω των δηλητηριωδών αναθυμιάσεων καθιστούν τους εργαζόμενους ανικάνους αλλά και φρικωδώς πάσχοντας, δια δε τις λοιπές μεταλλευτικές εργασίες δεκάωρος με μια ώρα διακοπή». γ) Οι λόγω της εργασίας τους καθιστάμενοι ανίκανοι για εργασία να περιληφθούν στο άρθρο Ι του ΒΩΜΑ! «διότι είναι απάνθρωπο να αφήνονται εντελώς απροστάτευτοι εργάτες που έχουν καταστεί ανίκανοι λόγω της εργασίας τους, επειδή η ανικανότητά τους δεν προήλθε από απότομο συμβάν ή δυστύχημα».¹¹ δ) Να τροποποιηθεί το άρθρο 41 του ΒΩΜΑ! και να ορισθεί ως χρόνος παραγραφής δικαιώματος αποζημίωσης το ελάχιστο πενταετία «διότι η παρούσα προθεσμία —δύο χρόνων— παρέρχεται χωρίς ο εργάτης ν' ασκήσει τα δικαιώματά του, παραπλανώμενος από την ιδέα ότι δεν τα χάνει καθ' όσον εργάζεται για την εταιρεία». Για το ίδιο θέμα σε κάποιο άλλο γράμμα διαβάζουμε: «μεριμνήσετε και ενεργηθώσι τα δέοντα προς τροποποίησιν του άρθρου 41 του νόμου... αυξανομένης της προθεσμίας από δύο ετών εις πέντε, καθόσον ο χρόνος της διετούς προθεσμίας είναι βραχύτατος και παρέρχεται, χωρίς ο παθών ένεκα της ατελούς μορφώσεώς του αφ' ενός και των απατηλών του εργοδότη υποσχέσεων αφ' ετέρου να εννοήσει την απώλειαν των δικαιωμάτων του. Και ούτω φθάνομεν εξοχώτατε να βλέπομεν δυστυχείς οικογενείας με κεκομμένους δακτύλους ή και άλλας σοβαράς δια την προς το ζην εργασίαν των κακώσεις, να πένωνται ούδεν απολαμβάνοντες ευεργέτημα». ε) Τέλος ζητείται να τροποποιηθεί η σύνθεση των Δ.Σ. των Ταμ. Αλλ/θείας και η σύνταξη των καταστατικών τους.

11. Σύμφωνα με το άρθρο Ι του ΒΩΜΑ!, κάθε εργάτης ή υπάλληλος μεταλλείου ή μεταλλουργείου δικαιούται σύνταξη εάν κατά την εκτέλεση ή με αφορμή την εργασία του υποστεί δυστύχημα εκ βιαίου συμβάντος. Δηλαδή οι επαγγελματικές ασθένειες που εκδηλώνονται προοδευτικά όπως π.χ. η μολυβδίαση, δεν καλύπτονται. Βλ. Σ. Παπαδημητρίου, Στοιχεία του Ελληνικού Μεταλλευτικού Δικαίου, Αθήναι 1921.

Περίπου ένα χρόνο αργότερα, τον Οκτώβρη του 1914, από επιστολή του Σωματείου προς το Υπ. Εθνικής Οικονομίας μαθαίνουμε, ότι το Σωματείο με επιτροπή του παρουσιάστηκε στη Βουλή τον Μάη του 1914 —η εργατική νομοθεσία ψηφίστηκε τον Ιούνη—, όταν συζητιόταν η προς ψήφιση εργατική νομοθεσία. Στη Βουλή του είχε δοθεί η υπόσχεση ότι στα Ταμεία Αλλ/θείας θα διορίζονται 4 σύμβουλοι εργάτες —από 3— και όχι 5 όπως είχε ζητήσει το Σωματείο. Στην επιστολή υπενθυμίζεται πως οι αρχαιρεσίες πλησιάζουν και ότι οι Εταιρείες τους απειλούν με αποκλεισμό από τα νόμιμα βοηθήματα των Ταμείων, επίσης ότι το συμβούλιο του Ταμ. Αλλ/θείας της Ελληνικής Εταιρείας έχει να συνεδριάσει 4 μήνες, ενώ οι σύμβουλοι εργάτες του Ταμείου έχουν αδρανοποιηθεί. Ο ένας πήρε σύνταξη από το Ταμείο Μεταλλευτών και επέστρεψε στη γενέτειρά του, ο άλλος έφυγε για εξεύρεση εργασίας αλλού, ο δε τρίτος, ονόματι Νικολόπουλος, σύμβουλος και του Σωματείου απολύθηκε, με προφανή σκοπό να παραλύσει η διοίκηση του Σωματείου, να σταματήσει ο έλεγχος και η παρακολούθηση των εργασιών του Ταμείου εκ μέρους των αντιπροσώπων των εργατών καταθετών κεφαλαίου και να απομείνουν μόνοι κύριοι οι έμπιστοι υπάλληλοι της Εταιρείας. Τέλος, τονίζεται η σπατάλη από την Εταιρεία του χρήματος του Ταμείου και ζητείται να επαναπροσληφθεί ο Νικολόπουλος.

Φαίνεται πως κανένα από τα αιτήματα του Σωματείου δεν ικανοποιήθηκε αμέσως. 1) Κρατικές ρυθμίσεις σχετικά με τις αμοιβές δεν συναντάμε σ' αυτή την περίοδο.¹² Η εργατική αμοιβή καθορίζεται από τις επιχειρήσεις και αργότερα, προς το τέλος της δεκαετίας θα γίνουν κάποιες αυξήσεις ύστερα από διαπραγματεύσεις. 2) Ο καθορισμός του οχτάωρου (48ωρου εβδομαδιαίως) στις μεταλλευτικές και μεταλλουργικές εταιρείες Λαυρίου καθορίστηκε μια δεκαετία αργότερα, το 1924.¹³ 3) Η προστασία σύνταξης-περίθαλψης που έδινε ο νόμος στους εξ ατυχήματος ανίκανους προς εργασία, θα επεκταθεί στις επαγγελματικές ασθένειες από δηλητηριώδεις αναθυμιάσεις ή λόγω ελλείψεως ατμοσφαιρικού αέρα με τον νόμο 2114 του 1920.¹⁴

β) Γενικότερες συνθήκες ζωής-διαβίωσης

Για τα πρώτα χρόνια της περιόδου η αλληλογραφία του Σωματείου δεν δίνει δυστυχώς πληροφορίες. Πληροφορίες υπάρχουν μόνο για μετά το 1914, όταν με την έναρξη του Ευρωπαϊκού πολέμου οι εργασίες των Εταιρειών θα ελαττωθούν, τα μεροκάματα θα μειωθούν σε 15-20 το μήνα, πολλοί εργάτες θα απολυθούν και αυτοί που δεν θα χάσουν τις εργασίες τους θα πληρώνο-

12. Σ. Κορώνης, ό.π.

13. Σ. Παπαδημητρίου, ό.π.

14. Σ. Παπαδημητρίου, ό.π., σελ. 168.

νται με μειωμένα μεροκάματα. Στην περίοδο αυτή (και κυρίως μετά τον αποκλεισμό των αγγλογάλλων τον Νοέμβριο του 1916), οι τιμές των αγαθών, όταν υπάρχουν, φτάνουν στα ύψη. Η πείνα μαστίζει την εργατική τάξη του Λαυρίου.¹⁵ Στην πόλη οργανώνονται συσσίτια από τις Εταιρείες, στα οποία δίνονται 100 δράμια ψωμί στον καθένα. Το Σωματείο από τα μέσα του 1916, διανέμει στα μέλη του άλευρα, όσπρια και άλλα τρόφιμα, που αποστέλλονται από το Υπουργείο Εσωτερικών. Από το 1917 το Υπουργείο Επισιτισμού και Αυτάρκειας οργανώνει Επιτροπή τροφίμων Λαυρίου, η οποία είναι υπεύθυνη για την παραλαβή και κατανομή τους στους Λαυριώτες. Όμως δεν γνωρίζουμε ακριβώς τί ποσότητες τροφίμων χορηγούνταν, με ποιά κανονικότητα και τι ανάγκες καλύπτονταν. Η Επιτροπή αυτή, που αποτελούνταν από κρατικούς υπαλλήλους, τον Ιούλιο του 1917, δηλαδή με την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο, διαλύεται και στη θέση της δημιουργείται Τοπική Επιτροπή από τον δήμαρχο, τον διευθυντή Ταχυδρομείου, τον αστυνομικό διευθυντή Λαυρίου, αντιπρόσωπο του Σωματείου Εργατών και του Συνδέσμου Τεχνιτών, τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου. Δεν είναι σαφές αν τα τρόφιμα που ήδη από το 1916 τα παραλαμβάνει το Σωματείο για τα μέλη του, τα πληρώνει το ίδιο ή εντάσσονται στην κοινωνική πολιτική της περιόδου.

Σ' αυτή την ενότητα πληροφοριών είναι ενδιαφέρον να δοθούν σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, αυτούσια αποσπάσματα των επιστολών επειδή ακριβώς εκφράζουν με μοναδικό τρόπο εικόνες της ζωής εκείνης της περιόδου. Τον Αύγουστο του 1914 η Π.Ε.Ο.¹⁶ στέλνει επιστολή στο Σωματείο με την οποία το καλεί να συμμετάσχει στην έκδοση κοινών ψηφισμάτων από όλες τις εργατικές οργανώσεις προς την κυβέρνηση, που θα περιέχουν αιτήματα σχετικά με την διατίμηση των τροφίμων. Στο ψήφισμα που έστειλε το Σωματείο προς την κυβέρνηση ανάμεσα στ' άλλα διαβάζουμε: 1) Ζητούνται πιστώσεις δια την μεγάλην βιομηχανίαν ως και δια τας μεταλλευτικές εταιρείας δια να εργάζεται όλος ο εργατικός πληθυσμός της Ελλάδος καθ' εκάστην και ουχί μόνο 8-10 ημέρας το μήνα (στο σημείο αυτό θα πρέπει να

15. Το πρόβλημα βέβαια δεν αφορούσε μόνο το Λαύριο. Αυτή την περίοδο η ποιότητα της ζωής επηρεάστηκε δραστικά από τον πόλεμο. Η σπάνια των δημητριακών και των άλλων τροφίμων κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού (Νοέμβριος 1916 — Ιούνιος 1917) και για ένα μεγάλο διάστημα αργότερα, ώθησε στην αποθήκευση των τροφών από κερδοσκόπους και στην ιλιγγιώδη αύξηση των τιμών. Και ενώ οι μεγάλοι παραγωγοί και οι έμποροι θησαύρισαν, οι ευρύτερες μάζες (και ιδιαίτερα η εργατική τάξη των πόλεων) λιμοκτονούσαν. Βλ. σχετικά Λεονταρίτης, «Το Ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος 1910-1920» στα Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την Εποχή του, Εκδόσεις Φιλιπότη, 1980, σελ. 74-78.

16. Πανελλήνια Εργατική Ομοσπονδία που δημιουργήθηκε από το Εργατικό Κέντρο Αθήνας το 1911.

πούμε ότι το Σωματείο σωστά κατανοούσε, πως το πρόβλημα της υποαπασχόλησης και της ανεργίας δεν ήταν μόνο συγκυριακό λόγω πολέμου, αλλά δομικό πρόβλημα ανάπτυξης και γι' αυτό ακριβώς ζητούσε να αναπτυχθεί η Ελληνική Βιομηχανία). 2) Να ανασταλεί ο νόμος περί εξώσεως ενοικιαστών και να υποχρεωθούν οι μεταλλευτικές εταιρείες να μην κρατούν ενοίκιο από τους εργάτες. 3) Να τεθούν σε ενέργεια όλα τα δημόσια έργα. 4) Να ελαττωθεί ο φόρος σίτου στο μισό και να φτηνώνει το ψωμί κατά 7 λεπτά την οκά. 5) «Να μην επιτρέπεται εις τους πρόσφυγας να εργάζονται εις τας εργασίας εντοπίων ... εις δε τας μεταλλευτικές εταιρείας να μην επιτρέπουν να εργάζονται κατά προτίμησιν εργάται αλλοδαποί και να μένουν άνευ εργασίας εντόπιοι, ως οι Ιταλοί παρά τη Γαλλική Εταιρεία». 6) Η διατίμηση τροφίμων να επεκταθεί σ' όλη την Ελλάδα και όχι μόνο στον Πειραιά.

Τον Οκτώβριο του 1914 το Σωματείο στέλνει επιστολή στον Προέδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Μαθαίνουμε έτσι ότι 1500 άτομα έχουν επιστρατευθεί και 200 ράπτριες έχουν μείνει χωρίς εργασία, μη μπορώντας να βοηθήσουν ούτε αυτούς που επιστρέφουν από τους πολέμους, ούτε και τους αδελφούς, συζύγους κλπ., που κάνουν μόνο 15-20 ημερομίσθια το μήνα. Όμως το χειρότερο, συνεχίζει το γράμμα, είναι ότι πρόκειται να χάσουν και αυτές τις ίδιες τις μηχανές τους, γιατί καθυστερούν τριών μηνών δόσεις στην εταιρεία Singer. Το Σωματείο καταλήγει παρακαλώντας την κυβέρνηση να διατάξει τη Διεύθυνση του στρατού Πειραιώς, να κανονιστεί τρόπος παράδοσης και παραλαβής ιματισμού (1000 στολές ή άλλα είδη εβδομαδιαίως), με μεσολαβητή ανάμεσα στις ράπτριες και τη Διεύθυνση Ιματισμού έναν αντιπρόσωπο του Σωματείου.

Στα τέλη του 1915 το Σωματείο ζητά από το Υπουργείο Εσωτερικών αλεύρι πρώτης ποιότητας, διότι «λόγω των νοθευμένων αλεύρων —σκληροβρώτων— των εμπόρων, της υπερτιμήσεως, το βαρύ των εργασιών και το σμικρόν των ημερομισθίων η υγεία των εργατών κινδυνεύει». Η κατάσταση θα προσλάβει δραματικές διαστάσεις από το 1916. Το Φεβρουάριο αυτής της χρονιάς, σε μια νέα δραματική έκκληση προς το Υπουργείο Εσωτερικών, διαβάζουμε: «Κατόπιν του χθεσινού πανδήμου γενομένου ενταύθα συλλαλητηρίου κάτωθι του Σωματείου Εργατών Μεταλλευτών-Λαυρίου βοώντος του πλήθους αλεύρι, αλεύρι, μας επέθανον οι ενταύθα αρτοποιοί και παντοπώλαι ... αποστείλατε τω μνησθέντι σωματείω κατά μήνα [—]* σάκκους άλευρου πρώτης ποιότητος χάριν των 3/4 του πληθυσμού της ενταύθα ευρισκομένης εργατικής τάξης, ης το σμικρόν ημερομίσθιον δεν επαρκεί προς αγοράν άρτου εκ των αρτοποιιών. ... Το Δ.Σ. του ως άνω σωματείου εις το όνομα της ζωής των εργατών Λαυρείου —οίτινες κινδυνεύουσι ν' αποθάνωσι της πείνας λόγω της μεγάλης υπερτιμήσεως τόσο των ενταύθα παλουμένων αλεύρων

* Η παρένθεση είναι κενή, στην επιστολή.

όσο και απάντων των ειδών της πρώτης ανάγκης, προβαίνει εις την παράκλησιν ταύτην κλπ. ...όντες υπερβέβαιοι ότι γινώσκετε το βαρύ των εργασιών και το μικρόν των ημερομισθίων και τας σημαντικάς φθοράς άς υφίστανται ούτοι ... διατάξτε τα δέοντα προς αποστολήν των άνω αλεύρων, την μόνην δυστυχώς τροφήν του πτωχού ενταύθα εργάτου». Σε επιστολή, που στάλθηκε πέντε μήνες αργότερα προς τους σιδηροδρομικούς, γίνεται παράκληση να επισπευσθεί η αποστολή των σιτηρών αλεύρων του σωματείου εργατών. Επρόκειτο για 40 σάκους.

Όμως η κατάσταση αυτή δεν αφορά μόνο τους εργάτες του Λαυρίου. Τον Ιούνιο του 1916 το Εργατικό Κέντρο της Αθήνας σε ενδιαφέρουσα επιστολή του προς το Σωματείο μας πληροφορεί, ότι ήδη από τον Αύγουστο του 1914 και όλο το 1915 με υπομνήματά του στη Βουλή, ζητούσε να ληφθούν μέτρα για να μην πεινάσει ο εργατικός κόσμος από την ελάττωση των εργασιών, την ακρίβεια της ζωής και την αισχροκέρδεια των διαφόρων εκμεταλλευτών. Στις αρχές του 1916 το Ε.Κ.Π. μαζί με το Ε.Κ.Α. ψήφισαν κοινή διαμαρτυρία για την «αμεριμνησία» της κυβέρνησης, το δε υπόμνημά υποβλήθηκε στη Βουλή και στο Βασιλέα από τις διοικήσεις υπέρ τεσσαράκοντα σωματείων. Η κυβέρνηση δεν έδωσε καμία προσοχή. Το γράμμα συνεχίζει επισημαίνοντας την αφόρητη κατάσταση που όλο και χειροτερεύει και το φόβο μήπως εξαντληθεί η υπομονή του εργαζόμενου λαού ενόσω η πείνα του και η δυστυχία του αυξάνουν. Για τους παραπάνω λόγους το Ε.Κ.Α., παίρνοντας αφορμή από τις διαμαρτυρίες που του εκφράζουν διάφορα αδελφά σωματεία, αποφάσισε να διατυπώσει νέα σφοδρή διαμαρτυρία προς την κυβέρνηση και παρακαλεί το Σωματείο να διατυπώσει και αυτό ψήφισμα διαμαρτυρίας: «Μια τοιαύτη διαμαρτυρία με ψηφίσματα υπερεκατό σωματείων θα συγκινήσει τους αρμοδίους». Το γράμμα, εκτός από τις πληροφορίες που μας δίνει για την περίοδο, είναι επίσης ενδεικτικό για τις αντιλήψεις των ηγετικών ομάδων του Ε.Κ.Α., από τις οποίες επηρεαζόταν στενά το Σωματείο Μεταλλευτών. Σε απάντησή του το Σωματείο Μεταλλευτών θα συμφωνήσει και θα παρακαλέσει το Ε.Κ.Α. να του αποσταλεί ως υπόδειγμα η διαμαρτυρία που το ίδιο ψήφισε.

Τον Απρίλη του 1917 το Σωματείο σε επιστολή του προς τον Φερδινάρδο Σερπιέρη διαχειριστή της Γαλλικής Εταιρείας, και τον Ρωβήρον Μολλέ διευθυντή, γράφει: «Ο εν απογνώσει περιελθών ως εκ της καταπληκτικής υπερτιμήσεως των τροφίμων και των ελαχίστων ημερομισθίων, Μέγας της Εταιρείας Παράγων Εργάται και Τεχνίται, μή δυνάμενοι πλέον ως εκ της αφορήτου ταύτης υπερτιμήσεως των τροφίμων να προσκομίσωμεν εις τας οικογενείας μας ουχί μόνο τας τροφάς της πρώτης ανάγκης, αλλ' ουδέ αυτόν τον άρτον δια των μικρών κατ' αναλογίαν της περιστάσεως ημερομισθίων μας, ζητούν όπως διατάξτε την παύσιν της μηνιαίας αποζημιώσεως των οικημάτων της υφ' Υμάς Εταιρείας, εφ' όσον η φοβερά αυτή υπερτίμησις

των τροφίμων διαρκεί και καταμαστίζει τας τάξεις μας...» Στην απάντησή του ο μηχανικός διευθυντής Μολλέ δηλώνει, ότι η Εταιρεία δεν μπορεί να χαρίσει τα ενοίκια επειδή οι άλλοι εργάτες που κατοικούν σε ιδιωτικά σπίτια θα προβάλουν ανάλογες απαιτήσεις, «όμως είμεθα διατεθειμένοι όπως μέχρι της επαναλήψεως των τακτικών εργασιών διακόψωμεν ... την κράτησιν του ενοικίου, εν τούτοις το ούτω καθυστερησόμενον ποσόν θέλει κρατηθεί αυτοίς κατά μικράς δόσεις άμα ως αι εργασίαι αναλάβωσιν την φυσικήν αυτών πορείαν». Στην επιστολή περιέχεται η πληροφορία ότι οι εργάτες που κατοικούσαν στον Κυπριανό ή αλλού στα σπίτια της Εταιρείας, πλήρωναν ενοίκιο και μάλιστα η πληρωμή γινόταν υπό μορφή κράτησης από τον μισθό ή το ημερομίσθιο του εργαζόμενου. Εξι μήνες μετά την απάντηση του διευθυντή, νέα επιστολή του Σωματείου θα υπενθυμίσει ότι το αίτημα δεν ικανοποιήθηκε. Η Εταιρεία θα απαντήσει ότι οι σχετικές οδηγίες είχαν δοθεί, όμως επειδή ήδη από τον Απρίλη του 17, είχε αναγγελθεί άφιξη γαιανθρακοφορτίων, δημιουργήθηκαν ελπίδες ότι θα συνεχισθούν κανονικά οι εργασίες οπότε η ευκολία των ενοικίων δεν θα είχε λόγο ύπαρξης. Όμως και στην συνέχεια της περιόδου οι συνθήκες διαβίωσης δεν θα καλυτερεύσουν για τους εργάτες του Λαυρίου. Τον Ιούνη του 1917, με την άρση του αποκλεισμού και την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο, το Σωματείο στέλνει επιστολή προς την επί των προμηθειών επιτροπή Λαυρίου, η οποία ανάμεσα στα άλλα αναφέρει: «Εξ ονόματος του Σωματείου εργατών αντιπροσωπεύοντος άπαντα τον εργατικό πληθυσμό του Λαυρίου, λαμβάνομεν την υψίστην των τιμών ίνα φέρομεν εις γνώσιν υμών, ότι ο κίνδυνος του εκ της πείνας θανάτου των εργατών και δη του ημετέρου επαγγέλματος κρούει δαιμονιακά τας θύρας των οικογενειών αυτών. Οι ενταύθα εργάται εξαντλούσι ως τας τελευταίας αυτών προθεσμίας όπως συγκρατήσωσι εαυτούς εν τη ζωή ... Υπαίτια δε της εκρύθμου ταύτης καταστάσεως ... εισί τόσον η παντελής αύτη έλλειψις άπάντων των τροφίμων της πρώτης ανάγκης όσον και η μικρά διδομένη εις αυτούς μερίς άρτου. ... Διό ικετεύομεν υμάς ... κατόπιν της τελείας αποκαταστάσεως των πραγμάτων και της άρσεως του αποκλεισμού, προβήτε εις την αύξησιν του άρτου εις άπαντα τον ενταύθα εργατικό πληθυσμό».

Την ίδια ακριβώς περίοδο (Ιούνης 1917) το Σωματείο Μεταλλευτών και ο Σύνδεσμος Τεχνιτών αποφασίζουν ν' αντιμετωπίσουν από κοινού τα προβλήματα. Στην αλληλογραφία που ανταλλάσσουν δίνεται η πληροφορία ότι θ' αρχίσουν να συνεδριάζουν από κοινού για ν' αντιμετωπίσουν τα εξής προβλήματα: αύξηση της μερίδας του άρτου, αύξηση ημερομισθίων, και πρόνοια για τους άνεργους τεχνίτες και εργάτες.¹⁷ Από το σημείο αυτό μέχρι και

17. Σύμφωνα με την απογραφή του 1917 που είχε σκοπό να βοηθήσει τους άνεργους, από τους 64.202 εργάτες στην Αθήνα-Πειραιά, 28.530 ή 47,6% του εργατικού δυναμικού

το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, τα διαβήματα προς την Κυβέρνηση ή τις Εταιρείες υπογράφονται και από τις δύο οργανώσεις. Θα συστήσουν από κοινού εκτελεστική επιτροπή για την προώθηση των αιτημάτων τους και θα στείλουν υπομνήματα στο διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας, στον διαχειριστή της Φ. Σερπιέρη ξεχωριστή επιστολή και στο διευθυντή της Ελληνικής Εταιρείας. Τα ίδια υπομνήματα θα συνοδεύσουν ανάλογες επιστολές προς την κυβέρνηση Βενιζέλου. Τα αιτήματα ήσαν τα εξής: 1) Αύξηση στους εργάτες γενικά 30% επί του ημερομισθίου. 2) Αύξηση στους τεχνίτες με τις εξής διαβαθμίσεις: Σε όσους παίρνουν 1,50-2.75 δρχ. να δοθεί αύξηση 1 δραχμή και 15% επί του μετά την αύξηση ημερομισθίου. Σε όσους παίρνουν ημερομίσθιο 3-5 δρχ. να δοθεί 0,75 δρχ. και 10% πρόσθετη αύξηση επί του νέου ημερομισθίου. Σε όσους παίρνουν 5 δρχ. και άνω να δοθεί 0,50 δρχ. και 10%. 3) Το ημερομίσθιο των νεοσύλλεκτων μαθητευόμενων τεχνιτών μετά από πεντάμηνη άμισθη εργασία να μην είναι κατώτερο των 1,50 δρχ., των δε εργατών αμέσως μετά την πρόσληψη 2 δρχ. 4) Αν διακοπεί η λειτουργία τμήματος λόγω ελλείψεως καυσίμου ύλης ή υλικών ή για οποιαδήποτε άλλη αιτία, η Εταιρεία να μην απολύει αλλά να μεταθέτει σε άλλες εργασίες τους εργάτες-τεχνίτες χωρίς περικοπή ημερομισθίου.

Οι επιστολές που συνοδεύουν το υπόμνημα με τα αιτήματα δίνουν δραματικές περιγραφές της ζωής στο Λαύριο, αλλά συγχρόνως συμπυκνώνουν τις αντιλήψεις της διοίκησης του Σωματείου για το εργατικό ζήτημα. Μερικά αποσπάσματα των επιστολών δίνουν μοναδικές εικόνες της ζωής στο Λαύριο. Από την επιστολή προς τον διευθυντή της Γαλλικής: «Είναι θυσία, είναι ολοκαύτωμα, είναι τραγωδία αυτό το οποίο τελείται επί εν έτος τώρα εις την καλύβην των εργατών. Τί είναι τέλος πάντων, πώς θα το ονομάσωμεν και δια ποίαν εκπλήρωσιν ποίας ιδέας γίνεται άραγε αυτός ο καθαγιασμός και η προετοιμασία δια την αιωνιότητα δια της πείνης και της γυμνότητας; Δια την αγάπην του Χριστού μας, δια το όφελος της πασχούσης ανθρωπότητος ή την εθνικήν μας αποκατάστασιν; δεν είναι άραγε δίκαιον να το μάθομεν και τα θύματα ίνα μετά μεγαλύτερης καρτερίας υπομένωσι την θυσίαν εις την οποίαν προσφέρονται; Δεν ζητάμε να παρακολουθήσετε την ζωήν του εργάτου εις την καλύβην αυτού διότι δεν θέλομεν να διαταράζωμεν την ευαισθησίαν υμών, αλλά ήτο φυσικό να ρίψητε εν βλέμμα εις τας διαγκωνιζόμενας μάζας προ των περιφήμων συσσιτίων όπου ήρχοντο οι γυναίκες μας και τα κορίτσια μας δια να επαιτήσωσιν ολίγον υδαρή και μέλαινα ζωμόν, εν ω εξάλλου έπιναν το πικρόν ποτήριον του εξευτελισμού και της συναισθήσεως της μηδανιότητος. Ας έβλεπέ τις τας στρατευόμενας γυναίκας μας εις την συλλογήν των χάρτων και των λαχάνων, αίτινες απηνώς αφόρουν την άλογην τροφήν η οποία μέχρι χθες ανήκεν εις τα κτήνη και θα ήτο τούτον

ήταν άνεργοι. Βλ. Στατιστική των εργατών Αθηνών-Πειραιώς 1917.

αρκετό να υπολογίση την μεγάλην τραγωδίαν ήτις εξακολουθεί να εκτυλίσσεται εις την πένθιμον κατοικίαν μας. Δεν ερχόμεθα να καταργήσωμεν τα κληρονομικά δικαιώματα, μηδέ να ζητήσωμεν τον αναδασμόν της γης, όπως εξισωθώμεν προς τον αυθέντην και προς την προνομιούχον τάξιν την προωρισμένην υπό της θείας προνοίας να ηγηθεί εις τον πολιτισμόν και την πρόοδον της ανθρωπότητος. Δεν ήλθομεν να γίνωμεν κήρυκες σοσιαλιστικών αρχών ή να κινήσωμεν εργατικόν ζήτημα ως ίσως υποθεθεί. Δεχόμεθα να είμεθα ημείς οι δούλοι, δεχόμεθα να φέρωμεν ημείς τον ζυγόν και την δουλικήν φροντίδα δια τας βαναύσους εργασίας. ... Δεν είμεθα παράφρονες να ζητήσωμεν την κατάργησιν του κεφαλαίου, να σταματήσωμεν τας επιχειρήσεις και να καταστρέψωμεν ασφαλώς και πρώτον ημάς τους ιδίους. Γνωρίζωμεν καλά ποία πρέπει να είναι η αλληλεγγύη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και με την ψυχήν στα δόντια εκρατήθημεν μέχρι σήμερον δια να μην νομισθεί ότι φέρομεν το παραμικρόν πρόσκομμα εις την λειτουργίαν των Εταιρειών μας. Δεν αγνοούμεν ότι αν ευρεθεί το κεφάλαιο εις την ανάγκην να σταματήσει τα έργα, εις ημάς δεν απομένει άλλο τι παρά μόνον ολίγα ράκη ως μόνη περιουσία χωρίς να δυνάμεθα να εξοικονομήσωμεν τα 100 δράμια του ψωμιού τα οποία μας δίνουν έστω και δια μίαν ημέραν. Ο εργάτης εν μόνο σήμερον ζητεί, ζητεί να φάγει, ζητεί λίγο ψωμί, λίγο φαγί. Ο εργάτης πεινά. ... Ωχροί σκελετοί ζητώσιν από τους προϊσταμένους των την προστασίαν των... Το αποτέλεσμα της φθοράς το βλέπομεν ημείς καταφανέστατα εις τα παιδιά μας, εις τας γυναίκας μας και εις ημάς τους ιδίους. Φθειρόμεθα, τηκόμεθα, φθησιώμεν, αποθνήσκομεν».

Η ιδιαίτερη προς τον Σερπιέρη επιστολή είναι ενδιαφέρουσα διότι εκτός από πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής, μας αποκαλύπτει τις παραστάσεις-εικόνες της διοίκησης για την οικοδόμηση της πόλης, για τον ρόλο του Σερπιέρη ως ιδρυτού του Λαυρίου, καθώς και αντιλήψεις-εικόνες για τις σχέσεις της Γαλλικής Εταιρείας με τους εργάτες. Επειδή σ' αυτό θα αναφερθώ ιδιαίτερος δίνω μόνο ένα μικρό απόσπασμα αναφορικά πάντα με τις συνθήκες ζωής ... «Δεν θέλομεν να ταραξόμεν την ήρεμην γαλήνην του οίκου σας... δεν θέλομεν να Σας κάμωμεν να λυπηθείτε, Δεν θα παρουσιάσωμεν ενώπιόν σας το δράμα το οποίο εκτυλίσσεται εις την οικογένειαν του εργάτου δεν θα προσκομίσωμεν τα πτωχά παιδιά μας περιμαζεύοντας τα ράκη τους μηδέ τας θηλαζούσας μητέρας με τα καθηλωμένα τους στήθια ή τας ιδικάς μας σκελετώδεις μορφάς δια να σας συγκινήσωμε. ... Οι λαοί Σου, ο Εργάτης Σου συγκεντρώνων όλας τας ψυχικάς δυνάμεις δυο μόνο λέξεις παρήγγειλε να σου φέρουν έως αυτού: Ο λαός Σου πεινά. Ο λαός σου είναι γυμνός... Ενόσ έτους αφάνταστες στερήσεις και θλίψεις ήρκεσαν να μας μεταβάλλουν εις ερείπια των υπογείων εργασιών, εις εφθαρμένους οργανισμούς του εργοστασίου των καμινίων και άλλων εργασιών. Εφθάρημεν και η φθορά είναι μεγίστη, και τούτο είναι μια αλήθεια μεγάλη. Αλλά είναι επίσης αληθές ότι πρέπει να ζήσωμεν...».

Δέκα μέρες αργότερα, σε νέα επιστολή του Σωματείου προς τον διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας υπάρχουν κάποια στοιχεία αυτοκριτικής του. Ζητείται το υπόμνημα στο Παρίσι και η απάντηση να δοθεί επίσης τηλεγραφικώς συγχρόνως δε το Σωματείο παραδέχεται την αποτυχία του. «Ίσως είναι σοφός ο επινοών σχεδίων τι άλλα είναι πολύ σοφότερος ο δυνηθείς να φέρει εις αίσιον πέρας την εκτέλεσιν αυτού. Ημείς εν προκειμένω ομολογούμεν ότι υπήρξαμεν άσοφοι εις την εκτέλεσιν της ευθύνης την οποίαν αναλάβομεν από τους αδελφούς μας εργάτας, είναι δε πολλά τα σημεία της αποτυχίας ημών. Και εν πρώτοις ... μεταφέρωμεν μέχρι των γραφείων της διευθύνσεως μίαν διαμαρτυρίαν ην εκτόξευσαν οι εργάται σύσσωμοι κατά της επιτροπής και θεωρούσιν ημάς υπευθύνους, ότι δεν έχομεν την ετοιμότητα να καταδείξομεν εις υμάς ότι η προθεσμία της απαντήσεως είναι μικροτάτη... Οιαδήποτε δε δικαιολογία και αν προβληθεί καλύπτεται αύτη υπό εντονοτάτων διαμαρτυριών...»

Το Νοέμβριο του 1917 η Γαλλική Εταιρεία απαντά ότι δίνει γενική αύξηση 10%. Το Σωματείο θα ανταπαντήσει ότι «είναι εντελώς αδύνατο εις τους εργάτας να εργασθώσι άνευ της αιτηθήσης αυξήσεως προς το παρόν». Συγχρόνως, με συνεχείς επιστολές του προς την κυβέρνηση θα προσπαθήσει να πετύχει ευνοϊκή προς τα αιτήματά του κρατική παρέμβαση. Αρκετούς μήνες μετά την τελική απάντηση της Γαλλικής Εταιρείας για το 10%, βρισκόμαστε ήδη στον Μάρτη του 1918, και ενώ ακόμα το πρόβλημα των αυξήσεων και για τις δύο Εταιρείες μένει ανοιχτό, το Σωματείο με επιστολή του ζητεί από το Ε.Κ.Π.* να μη χορηγήσει εργάτες στη Γαλλική Εταιρεία. Επειδή η Εταιρεία θα χρειαζόταν εργάτες με την άφιξη ατμοπλοίου με φορτίο γαιανθράκων, το Σωματείο σκόπευε να διαπραγματευθεί μαζί της τον διπλασιασμό των εργατικών ημερομισθίων. Δεν γνωρίζουμε αν το Ε.Κ.Π. συμφώνησε ή όχι, πάντως αμέσως μετά βρίσκουμε δύο επιστολές προς το Υπουργικό Συμβούλιο και το Υπουργείο Οικονομικών «περί μη αποστολής εργατών στρατιωτών ή αιχμαλώτων δια την καμινίαν της Γαλλικής Εταιρείας ως υπάρχόντων τοιούτων εις το Σωματείο» και επιστολή προς τον διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας στην οποία επισυνάπτεται έγγραφη εντολή του Υπουργού «περί προσφοράς εργατών δια τας καμινίας». Η αλληλογραφία του Σωματείου δεν δίνει άλλες πληροφορίες για τις αυξήσεις των ημερομισθίων. Η σχετική έρευνα εφημερίδων της εποχής θα έδινε ίσως τη συνέχεια της ιστορίας.

* Το Σωματείο Μεταλλευτών είχε προσχωρήσει στο Εργατικό Κέντρο Πειραιά από το 1917.

3. Σχέσεις με το βενιζελισμό

α) Υποστήριξη της εθνικής και κοινωνικής του πολιτικής

Το Σωματείο σε πάρα πολλές περιπτώσεις θα εκφράσει την ευγνωμοσύνη του προς την εργατική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου («νέαν των εργατικών συμφερόντων αντίληψιν που ανυψώνει τον εργάτην εις άνθρωπον») και τη συμπαράστασή του στην εθνική βενιζελική πολιτική («που μεγαλώνει την Ελλάδα»), συχνά δε θα δηλώσει θαυμασμό για τη «διπλωματική περίνοια και τον πατριωτισμό του μεγάλου Εθνεγέρτη». Η συμπαράστασή του θα διακηρυχθεί με επιστολές σ' όλες τις στιγμές πτώσης ή ανόδου της κυβέρνησης Βενιζέλου, αλλά και πολύ πιο ενεργητικά με την προσπάθειά του, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, να εμποδίσει την έκφραση των κοινωνικών συγκρούσεων, λόγου χάρη μια απεργία, «λόγω των κρισίμων του έθνους περιστάσεων» όπως θα γράψει χαρακτηριστικά. Κάποιοι βουλευτές του κόμματος των Φιλελευθέρων, όπως ο δικηγόρος Σπ. Θεοδωρόπουλος, βουλευτής για μια τετραετία στο νομό Αττικο-Βοιωτίας και ο Αλεξ. Μυλωνάς, γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, θα τύχουν ιδιαίτερης συμπάθειας και υποστήριξης και θα εκλεγούν επίτιμοι πρόεδροι του Σωματείου. Ο Σπ. Θεοδωρόπουλος, νομικός σύμβουλος του Ε.Κ.Α., επηρέαζε εκείνη την περίοδο πολλές εργατικές οργανώσεις και κυρίως όσες συνδέονταν με το Ε.Κ.Α. Το Σωματείο θα του εκφράσει την ευγνωμοσύνη του για την τροποποίηση που εισήγαγε στην σύνθεση του Α.Σ.Ε., δίνοντας τη δυνατότητα στους εργάτες μεταλλευτές ν' αντιπροσωπευθούν ξεχωριστά. Επίσης, θεωρώντας τον «προστάτη των εργατών», θα διαμαρτυρηθεί έντονα στην κυβέρνηση Βενιζέλου, όταν σύμφωνα με διαδόσεις ο Σπ. Θεοδωρόπουλος και ο Αλ. Μυλωνάς θα αποκλειστούν του συνδυασμού κατόπιν υποβολιμαίων ενεργειών πλουτοκρατικών κύκλων «σκοπουσάν όπως αποκλεισθεί η φωνή εργάτου». Όταν στις εκλογές του Αυγούστου 1915 ο Θεοδωρόπουλος δεν θα εκλεγεί παρά τη νίκη των Φιλελευθέρων, το Σωματείο εκφράζοντας την «τυφλή του αφοσίωση», θα δηλώσει «η αποτυχία υμών ουδέ κατ' ελάχιστον έθιξεν τους συγγενικούς μας δεσμούς και την τρεφομένην προς υμάς τυφλήν αφοσίωσιν».

Η είσοδος ή μη της Ελλάδας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο θα προκαλέσει συνεχείς ρήξεις ανάμεσα στο Παλάτι και τον Βενιζέλο και θα σταθεί αιτία συνεχών αλλαγών κυβερνήσεων καθώς και του Διχασμού, που θα χωρίσει την Ελλάδα σε βενιζελικούς και κωνσταντινικούς. Τον Φεβρουάριο του 1915 η κυβέρνηση Βενιζέλου παραιτείται και διορίζεται από το παλάτι η κυβέρνηση Γούναρη. Το Σωματείο με επιστολή του προς τον Ελευθ. Βενιζέλο θα εκφράσει λύπη για την αποχώρηση της κυβέρνησής του από το «πηδάλιο του σκάφους» και φόβο γιατί οι εργάτες κινδυνεύουν να χάσουν την αντίληψη υπέρ των συμφερόντων τους που αυτή είχε.

Τον Μάιο του 1915 γίνονται βουλευτικές εκλογές. Οι Φιλελεύθεροι κερδίζουν με μεγάλη πλειοψηφία και σχηματίζουν κυβέρνηση τον Αύγουστο του 1915. Τον Ιούνιο του 1915, σε σχόλιο στην εφημερίδα «Χρόνος», διατυπώνεται η άποψη ότι το Σωματείο κάλεσε στο Λαύριο το βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος Π. Τσουκαλά, ο οποίος μάλιστα κατά την επίσκεψή του εξέτασε τα βιβλία του Σωματείου. Με επιστολή του προς τον Πρόεδρο του Κόμματος Φιλελευθέρων το Σωματείο θα αναιρέσει το σχόλιο και θα διευκρινίσει ότι ο βουλευτής δεν προσκλήθηκε ούτε εξέτασε τα βιβλία, το ίδιο δε το Σωματείο «μετά κατοίκων Λαυρίου παραμένουν πιστοί στις αρχές του κόμματος των Φιλελευθέρων και με αγωνία περιμένουν πότε θα ξανααναλάβει την κυβέρνηση προς ανακούφιση των Εργατικών τάξεων οι οποίες από την τετράμηνο αναχώρησή του υπέστησαν όχι λίγα».

Η συμπάθεια του Σωματείου προς τον βενιζελισμό και την εθνική του πολιτική εκφράζεται και ως συμπάθεια προς τη «φιλελεύθερη» Γαλλία, στο πρόσωπο του Παύλου Γκωτιέ, υποπρόξενου της Γαλλίας στο Λαύριο. Σε επιστολή με ημερομηνία Απριλίου 1915 διαβάζουμε: «Προς Παύλον Γκωτιέ υποπρόξενο Γαλλίας. Το Δ.Σ. του Σωματείου ... λαβών υπ' όψιν τας ηθικάς και υλικάς υποχρεώσεις ας το ημέτερον έθνος οφείλει προς την φιλελεύθερον Γαλλία και τα μεγάλα προσφερθέντα χρηματικά βοηθήματα του Γαλλικού λαού υπέρ των τραυματιών ημών κατά τους δύο ενδόξους πολέμους ψηφίζει: 1) Χρηματικό Βοήθημα εκ δρχ. 100 όπως διατεθεί εξ ονόματος του Σωματείου εις Γάλλους τραυματίας ως πρώτη δόσις. 2) Ευχάς υπέρ ταχείας αναρρώσεως και κατισχύσεως των γαλλικών όπλων. 3) Εκλέγει επταμελή Επιτροπή ήτις παρουσιαζόμενη εις τον ενταύθα προξενικό πράκτορα Π. Γκωτιέ επιδώσει το παρόν ψηφισμα και την πρώτην δόσιν».

Όμως, ο φιλοβενιζελισμός του Σωματείου εμπεριέχει κάποιες αντιφάσεις: Το Σεπτέμβριο του 1915 ο Βενιζέλος παραιτείται εκ νέου και τον Δεκέμβριο πραγματοποιούνται νέες εκλογές που θα τις κερδίσουν οι αντιβενιζελικοί ενώ το κόμμα των Φιλελευθέρων θα απόσχει. Τον Αύγουστο του 1916 συγκροτείται το κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη. Ο Βενιζέλος εγκαταλείπει την Αθήνα και σχηματίζει την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η Ελλάδα διχάζεται στην Παλαιά Ελλάδα με κυβέρνηση του Κωνσταντίνου και κέντρο την Αθήνα και στην Νέα Ελλάδα (νέες περιοχές) με κυβέρνηση του Βενιζέλου και κέντρο τη Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα οι κωνσταντινικοί αποκρούουν απόβαση των Αγγλογάλλων, ενώ στη συνέχεια εξαπολύεται προγκρόμ εναντίον των βενιζελικών. Διαδραματίζονται τα επεισόδια τα γνωστά ως Νοεμβριανά. Τον Δεκέμβριο η Εκκλησία και οι αντιβενιζελικοί της Αθήνας αναθεματίζουν τον Βενιζέλο ως προδότη στοιβάζοντας πέτρες σ' ένα μεγάλο σωρό, διαδικασία που επαναλήφθηκε σε πολλές επαρχιακές πόλεις. Τι θέση παίρνει το Σωματείο σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή; Τον Νοέμβρη του 1916, δηλαδή τον μήνα των διώξεων των βενιζελικών,

σε επιστολή προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνο ΙΒ΄ διαβάζουμε: «Το Συμβούλιο μετά του Προέδρου του ενταύθα Σωματείου των εργατών Λαυρείου δηλοί μετά του προσήκοντος σεβασμού, ότι κατόπιν των πιέσεων ας υφίσταται η δύσμοιρος πατρίς εκ μέρους των ξένων και του μαρτυρίου όπερ ως αληθής Βασιλεύς και πατήρ των Ελλήνων μετά θάρρους και αυταπαρνήσεως υφίσταται η υμετέρα Μεγαλειότης, τίθεται εις το πλευρόν αυτής μεθ' όλων των Εργατών Λαυρείου ετοιμών όπως προσφέρωσιν εαυτούς θυσίαν επί του Βαμού του Εθνικού μεγαλείου και της αξιοπρεπειάς του θρόνου Σας». Υπογράφουν πρόεδρος Κωνσταντινίδης, γραμματέας Π. Κοντός. Από την αλληλογραφία δεν γίνεται φανερό αν η υποστήριξη προς τον Βασιλέα αφορά τα συγκεκριμένα άτομα της διοίκησης, πρόεδρο και γραμματέα, διότι τα ίδια ονόματα θα υπογράψουν κείμενα φιλικά προς τον Βενιζέλο. Και για να κατανοήσουμε πλήρως την άλλη όψη της αντίφασης μερικούς μήνες πριν τα Νοεμβριανά το Σωματείο θα γράφει στον γάλλο υποπρόξενο: «Το Διοικητικό Συμβούλιο του Σωμ. Εργατών Μεταλλευτών Λαυρείου αντιπροσωπεύοντας, εργατικές τάξεις Λαυρείου αισθάνεται επιτακτικήν υποχρέωσιν ίνα σήμερον επί τω εορτασμά της Εθνικής Εορτής της φιλελεύθερης Γαλλίας καθυποβάλλει υμίν διαπύρους ευχάς, ευχόμενον ολοψύχως όπως ως η Γαλλική ψυχική δύναμις κατέρριψε τα τείχη της Βαστίλλης, ούτω και σήμερον μετά των αγωνιζομένων συμμαχικών δυνάμεων κατασυντρίψει τον Γερμανικόν μιλιταρισμόν εξασφαλίσει δε εις όλα τα έθνη τα δικαιώματα της ελευθερίας και της προόδου». Υπογράφουν ο πρόεδρος Ι. Κωνσταντινίδης και ο γραμματέας Ι. Ζαρόπουλος.

Τον Δεκέμβριο του 1916 —μήνας των αναθεμάτων— η διοίκηση του Σωματείου θα συγκαλέσει έκτακτη συνεδρίαση του Δ.Σ. «καθ' ην πρόκειται να συσκεφθώμεν και αποφασίσωμεν περί αναθέματος του Βενιζέλου». Δεν έχουμε πληροφορίες για το τί ακριβώς έγινε. Τον Μάϊο του 1917 ο Κωνσταντίνος αναχωρεί. Τον Ιούνιο του 1917 αίρεται ο αποκλεισμός των Αγγλογάλλων και σχηματίζεται κυβέρνηση Βενιζέλου. Στις 22 Ιουνίου το Σωματείο Εργατών μαζί με τον Σύνδεσμο Τεχνιτών θα οργανώσουν στην Αγία Παρασκευή «μνημόσυνον υπέρ των εν Μακεδονία πεσόντων της Εθνικής Αμύνης και των προστατιδών δυνάμεων της Αντάτ. Θα προσκαλέσουν όλες τις αρχές (αστυνομία, ειρηνοδικείο, τηλεγραφείο, διευθυντές εταιρειών, τους προέδρους των τοπικών συλλόγων Θηρέων και Βουρμπιανών, το δήμο, εκκλησιαστικούς συμβούλους, ιερείς, τους υποδιευθυντές των εταιρειών κλπ.). Μερικές μέρες αργότερα επιστολή προς τον πρόεδρο της Κυβέρνησης Ελευθ. Βενιζέλο θα τον ενημερώσει. «Παρελθούσαν Κυριακή ... ενταύθα σωματείων εργατών-τεχνιτών ετέλεσαν μνημόσυνον ... τη εντολή προέδρου εργατών...». Υπογραφή Π. Κοντός.

β) Αντιλήψεις, ιδέες, του Σωματείου και η επιρροή του βενιζελισμού

Στην αλληλογραφία του Σωματείου προς την πολιτεία ή τις εταιρείες διατυπώνονται συχνά με σαφή τρόπο οι αντιλήψεις του για το εργατικό ζήτημα. Όμως, εκτός από τις σαφείς διατυπώσεις αναδεικνύονται έμμεσα, είτε υπονοούμενες είτε λανθάνουσες στη γλωσσική διατύπωση, απόψεις και εικόνες από τη γενικότερη συνδικαλιστική συμπεριφορά του Σωματείου. Προσπάθησα να συνθέσω τις αντιλήψεις αυτές, να αποδώσω το ιδεολογικό προφίλ των διοικήσεων του Σωματείου αυτής της περιόδου, και να δείξω την βαθύτερη ιδεολογική του συγγένεια με κάποια σημεία της εργατικής φιλοσοφίας του βενιζελισμού. Οι ιδέες που αναδεικνύονται στην αλληλογραφία του Σωματείου καθώς και κάποιες συμπεριφορές, πρέπει να αναγνωσθούν με τη συνδρομή των αντίστοιχων ιδεολογικών ζυμώσεων της ίδιας περιόδου και των σύστοιχων πρακτικών και να αποδοθούν οι ιδεολογικές επιρροές που ασκούσαν στην εργατική οργάνωση του Λαυρίου από άλλες οργανώσεις ή και πρόσωπα.

Όπως είναι γνωστό, στην δεκαετία του 1910 το εργατικό ζήτημα συζητείται ευρέως. Εργατικές οργανώσεις και κινήσεις έχουν αρχίσει να δημιουργούνται από την προηγούμενη δεκαετία, αλλά και νωρίτερα. Αυθόρμητες απεργίες ξεσπούν και πολλές ομάδες σοσιαλιστών διανοουμένων προπαγανδίζουν φιλεργατικές ιδέες και κοινωνικά οράματα. Όμως, αυτή τη δεκαετία η συζήτηση θα προσλάβει εθνικό χαρακτήρα επειδή η κυβέρνηση Βενιζέλου θα ψηφίσει στη Βουλή την πρώτη συστηματική εργατική νομοθεσία, προκαλώντας την έντονη αντίδραση των τότε βιομηχανικών κύκλων. Το σωματείο της «αλληλοβοήθειας», όπως ονομαζόταν τότε, θα ενταχθεί στην Π.Ε.Ο. που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Ε.Κ.Α. στα 1911. Στα πρώτα τους βήματα η Π.Ε.Ο. και το Ε.Κ.Α. όπως και πολλές άλλες εργατικές οργανώσεις, επηρεάζονταν από τον Σπύρο Θεοδωρόπουλο νομικό σύμβουλο του Ε.Κ.Α. Το Σωματείο των Μεταλλευτών είχε στενές σχέσεις με τον Θεοδωρόπουλο, τον οποίο ευγνωμονούσε «δια την επί έτη μετά πατρικού ενδιαφέροντος δράσιν του υπέρ των εργατικών ιδεών». Τον Δεκέμβριο του 1913 κυκλοφόρησε ένα υπόμνημα εργατικών οργανώσεων, γραμμένο από τον Σπ. Θεοδωρόπουλο, που υπέγραψαν η Π.Ε.Ο., το Ε.Κ.Α., η Πανεργατική Ένωση Σύρου, η Πανεργατική Ένωση Βόλου, ο Σύνδεσμος Εργατών Γαιανθράκων Πειραιώς και το Σωματείο Εργατών Λαυρείου η «Αλληλοβοήθεια». Στο υπόμνημα αυτό περιέχεται ως γενικός προσανατολισμός για το εργατικό κίνημα η ανάγκη συνεργασίας κεφαλαίου-εργασίας, «Εμείς ποτέ δεν εξητήσαμε να καταβροχθήσομεν το κεφάλαιον· δεν έχομεν τόσο μεγάλο στομάχι· είναι μαθημένο με ψωμί και ελάχια και δεν χωνεύει τέτοια πολυτελή φαγητά... Ίσα ίσα θέλομεν να είμεθα καλοί φίλοι με αυτό· διότι, όπως είναι σήμερα τα

πράγματα, δεν ημπορούμεν να ζήσωμεν χωρίς αυτό, όπως δα και αυτό — αν δεν κάνωμεν λάθος— δεν ημπορεί να ζήσει χωρίς εμάς»,¹⁸ και η καταπολέμηση της αθλιότητας και της δυστυχίας των εργατών μέσω της εργατικής νομοθεσίας «... θά επιδιώξωμεν με όλα τα μέσα που μας δίδει η δύναμις μας και η συναίσθησις του δικαίου μας, την παρά της Κυβερνήσεως υποβολήν και την παρά της Βουλής ψήφισιν κάθε νέου νομοθετικού μέτρου υπέρ των εργατικών τάξεων». Αυτή η αντίληψη του κρατικού σοσιαλισμού, όπως καταγράφηκε το ρεύμα αυτό στο εργατικό κίνημα, ή του κρατικού πατερναλισμού, όπως θα λέγαμε σήμερα, αντίληψη που συμπυκνώνεται στην ανάγκη κρατικής ρύθμισης και ελέγχου των ταξικών ανταγωνισμών, διαπνέει όλη την συνδικαλιστική συμπεριφορά του Σωματείου, τουλάχιστον έτσι όπως αποτυπώνεται στην αλληλογραφία του, και αυτή ακριβώς η αντίληψη αποτελεί την βαθύτερη ιδεολογική συνάφεια ανάμεσα στο Σωματείο και τον βενιζελισμό. Η αντίληψη του Σωματείου εμπεριέχεται σε 4 σημεία-διαστάσεις αλληλοσυμπληρούμενα και συνεκτικά μεταξύ τους, στοιχεία που συγκροτούν ενιαία φυσιογνωμία: α) Σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου, β) Αντίληψη του Σωματείου για τον εαυτό του και για το ρόλο του, γ) Αντίληψη για το ρόλο του κράτους, δ) Η παρουσία των εργατών στο λόγο του Σωματείου και αντίστοιχα η παρουσία-προσφωνήσεις των εργοδοτών.

α. Σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου

Στα κείμενα προς στις Εταιρείες αποτυπώνεται η αντίληψη για φυσική ανωτερότητα της τάξης του κεφαλαίου και αντίστοιχης κατωτερότητας της εργατικής τάξης, η αναπότρεπτη εξάρτηση της εργατικής τάξης από το κεφάλαιο και η αναγκαιότητα της ειρηνικής συνεργασίας και αλληλεγγύης κεφαλαίου-εργασίας για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης. Η αποδοχή της κοινωνικής τάξης συγκεκριμενοποιείται στη νομιμοποίηση, μέσω της θείας πρόνοιας, του προορισμού της κυρίαρχης, «ηγέτιδας» τάξης του κεφαλαίου και του προορισμού της υπό «ζυγόν και δουλικήν φροντίδα» εργατικής τάξης. «Δεν ερχόμεθα να καταργήσωμεν τα κληρονομικά δικαιώματα, μηδέ να ζητήσωμεν τον αναδασμόν της γης, όπως εξισωθώμεν προς τον αυθέντην και προς την προνομιούχον τάξιν την προορισμένην υπό της θείας πρόνοιας να ηγηθή εις τον πολιτισμόν και της προόδου της ανθρωπότητος. Δεν ήλθωμεν να γίνωμεν κήρυκες σοσιαλιστικών αρχών ή να κινήσωμεν εργατικών ζήτημα ως ίσως υποτεθεί. Δεχόμεθα να είμεθα ημείς οι δούλοι, δεχόμεθα να φέρωμεν ημείς τον ζυγόν και την δουλικήν φροντίδα δια τας βαναύσους εργασίας διότι θέλωμεν υμάς αι εν τη τοιαύτη τάξεις και έχουσαι πατροπαράδοτον ηθικήν, να ίστανται υπεράνω ημών». Γίνεται φανερή η έντονη ανάγκη

18. Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα 1972, Γ' έκδοση, σελ. 180.

διαφοροποίησης από τις σοσιαλιστικές ιδέες, που θα επανέλθει συχνά στο κείμενο «... και ταύτην την στιγμήν τρέμομεν μήπως παρεξηγηθώμεν...» για να οροθετήσει την τοποθέτηση του Σωματείου ως προς τις σοσιαλιστικές ιδέες που επηρέαζαν πολλές εργατικές κινήσεις.¹⁹

Όμως η κατωτερότητα των εργατών εκτός από την θεία πρόνοια θα προσδιορισθεί από τις σχέσεις εξάρτησης στις οποίες βρίσκεται υποταγμένη η εργασιακή ζωή των εργατών, εξάρτηση εργασίας και ζωής σε μια πόλη που οικοδομήθηκε για να λειτουργήσουν οι εταιρείες, εξάρτηση πολλαπλασιασμένη σ' ένα χώρο μόνο-επαγγελματικό, όπου η μόνη δυνατότητα εργασίας είναι τα μεταλλεία. «Δεν είμεθα παράφρονες να ζητήσωμεν την κατάργησιν του κεφαλαίου, να σταματήσωμεν τας επιχειρήσεις και να καταστρέψωμεν ασφαλώς και πρώτον ημάς τους ίδιους. Γνωρίζομεν καλά ποία πρέπει να είναι η αλληλεγγύη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας... Δεν αγνοούμε ότι αν ευρεθεί το κεφάλαιον εις την ανάγκην να σταματήσει τα έργα, εις ημάς δεν απομένει άλλο τι παρά μόνον ολίγα ράκη ως μόνη περιουσία...».

Η συναρμολόγηση των δύο ιδεών-παραστάσεων, δηλαδή η φυσική ανωτερότητα —λόγω θείας προνοίας— των αρχόντων και κατωτερότητας των εργατών —ιδέα προαστική που συνδέεται περισσότερο με τις αντιλήψεις του κωνσταντινισμού— και η ιδέα για κατωτερότητα των εργατών²⁰ λόγω των εξαρτημένων εργασιακών σχέσεων στις οποίες υπόκεινται, δηλαδή λόγω αντικειμενικών κοινωνικών συνθηκών, θα οδηγήσει στην αποδοχή ότι πρέπει να διατηρηθεί η κοινωνική τάξη. Συνακόλουθα, το αίτημα της βελτίωσης της ζωής των εργατών θα πάρει νόημα όχι μόνο για λόγους δικαιοσύνης, γενναιοδωρίας αλλά και για λόγους διατήρησης της κοινωνικής τάξης. «Προστατεύσατε τας εργάτιδας και πλουτοπαραγωγικάς χείρας διότι έτσι και μόνον έτσι προστατεύετε το ίδιο το κεφάλαιο και ασφαλώς περιφρουρήτε τους πάντας», σ' όλες δε τις κρίσιμες στιγμές το Σωματείο θα εκφράσει το φόβο του «μήπως οι εργάτες χάσουν την υπομονή τους». Έτσι το αίτημα της

19. Θα μπορούσε να γίνει αντιπαραβολή με ένα άλλο δείγμα γραφής εργατικής οργάνωσης: «Έχθρους ημείς έχομεν τους διαφόρους εκμεταλλευτάς μας· τα συμφέροντά των είναι αντίθετα προς τα ιδικά μας· ημείς αποτελούμεν τάξιν ιδιαίτεραν μέσα εις την κοινωνίαν· την τάξιν των πτωχών εκμεταλλευομένων· ανάγκη να υπερασπισθώμεν μόνοι μας τα συμφέροντά μας και να μην ζητούμεν δικαιοσύνη εκεί που δεν υπάρχει... οι ισχυροί είμεθα εμείς επειδή είμεθα το πλήθος, αρκεί να το ενοήσομεν ... με την δύναμή μας θα επιβάλλομεν τη θέλησή μας» — Καταστατικό της Εργατικής οργάνωσης «Αμυνα» υπαλλήλων των ξενοδοχείων-ζαχαροπλαστειών που ιδρύθηκε το 1911. Βλ. Γ. Κορδάτος, ό.π., σελ. 181.

20. «... Ο βιομηχανικός εργάτης είναι απολύτως ασθενής, είναι δούλος του κυρίου του εργοστασίου, αν δεν είναι οργανωμένος, διότι το εμπόρευμα το οποίον πωλεί δεν είναι εμπόρευμα, είναι η άρσις της προσωπικότητος, είναι η εργασία...» Από τον λόγο του Βενιζέλου στη Βουλή στις 27 Ιανουαρίου 1920.

απρόσκοπτης κοινωνικής αναπαραγωγής θα καταστήσει αναγκαία τη μείωση των ταξικών ανταγωνισμών, ιδέα που θα εκφράσει και θα υλοποιήσει με την εργατική του πολιτική ο Βενιζέλος.²¹

β. Αντιλήψεις του Σωματείου για τον εαυτό του και για το ρόλο του

Η εικόνα που το Σωματείο δίνει για τον εαυτό του εμπεριέχει το στοιχείο της ουδετερότητας, δηλαδή του ειρηνικού διαμεσολαβητή ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία και του κατευναστή των κοινωνικών αντιθέσεων που αναδεικνύονται από τις μεταξύ τους σχέσεις. «Κατόπιν της εντολής ην ελάβομεν αισθανόμεθα πληρεξούσιοι το βάρος της ευθύνης το οποίο φέρομεν προς αμφοτέρα τα μέρη...». «Εις τας μέχρι τούδε πράξεις μας, υπερασπιζόμεν μεν τα συμφέροντα εκείνων οίτινες ήσαν και είναι αληθώς δυστυχείς αλλά της εταιρείας εξ ίσου, διότι θεωρούμεν ταύτα αλληλένδετα και αδιαχώριστα. Έχοντες ακράδαντον πεποίθησιν ότι ανωτέρω σκέψεις ανταποκρίνονται ακριβώς και προς τας ιδικάς Σας, είναι σχεδόν αντίγραφα αυτών τρέφομεν την άριστην ελπίδα...».²² Δηλαδή ως πληρεξούσιος των πλέον δύστυχων των εργατών ενδιαφέρεται για την απρόσκοπτη συνεργασία των δύο κοινωνικών παρτεναίρ, προς τους οποίους αισθάνεται παρόμοια δέσμευση. Οι παραπάνω διατυπώσεις δένουν και ενισχύονται από την σε τρίτο πρόσωπο σχεδόν πάντα παρουσίαση των εργατών, δηλαδή την παρουσίαση του ίδιου του Σωματείου ως υπεράνω των εργατών. Το Σωματείο σπανίως εμφανίζεται

21. «... Περί του οξυτάτου πλέον αγώνος των τάξεων δέον να ληφθεί φροντίς. Εάν δεν στέργωμεν να ιδώμεν τας ανατρεπτικάς ταύτας θεωρίας αναπτυσσομένης και παρ' ημίν, και δέον να εννοήσωμεν ότι η αληθινή βάση των σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας δεν είναι η επιδείνωσις της οξύτητος μεταξύ αυτών, αλλά τουναντίον η αλληλεγγύη και η συνεργασία». Από την αγόρευση του Βενιζέλου στη Βουλή στις 27 Ιανουαρίου 1920.

«Δια της φιλεργατικής μου πολιτικής υπήρξα κοινωνικώς συντηρητικός. Κανένας άλλος τρόπος δεν υπάρχει εξασφαλίζων την διατήρησιν του κοινωνικού καθεστώτος εις την καθημερινήν εξέλιξίν του υπό πνεύμα μεγαλυτέρας οσημέραι κοινωνικής δικαιοσύνης, παρά μόνον η μετ' ευμενείας αντιμετώπισις των καθημερινών αναγκών της εργατικής τάξεως και των αξιώσεων αυτής, εφ' όσον αύται ανταποκρίνονται εις την κοινωνικήν δικαιοσύνην και δεν υπερβαίνουν τα όρια υπό των οποίων θα εθίγετο η ασφάλεια και η προστασία του κεφαλαίου...». Από τις σημειώσεις του Βενιζέλου για τον προεκλογικό λόγο που θα εκφωνούσε στη Σύρο το 1920. Παρουσίαση των απόψεων του βενιζελισμού για τις κοινωνικές τάξεις, βλ. Μαυρογορδάτος Γ., Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ. 103-114.

22. Το πρώτο απόσπασμα είναι μέρος της επιστολής προς τον διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας, 27-9-1917. Το δεύτερο απόσπασμα: από επιστολή προς τον διευθυντή της Ελληνικής Εταιρείας, 27-9-1917.

ταυτισμένο με τους εργάτες, η δε αλληλεγγύη του προς αυτούς είναι αλληλεγγύη προς τους πλέον δυστυχείς για λόγους φιλανθρωπίας και δικαιοσύνης ποτέ όμως για λόγους κοινωνικής ή ταξικής αλληλεγγύης. Είναι η αλληλεγγύη που κατοχυρώνεται από τη σχέση αντιπροσώπευσης: θάλεγε κανείς ότι είναι οι δικηγόροι των εργατών.

Δίπλα στο στοιχείο της ουδετερότητας πρέπει να δούμε αυτό της περιστολής των κοινωνικών συγκρούσεων. Αναφέρθηκε ήδη ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου δεν έγινε καμιά απεργία. Το Σωματείο θα δηλώσει με σαφήνεια στη μεν κυβέρνηση ότι αποφεύγει επιμελώς την απεργία «λόγω των κρίσιμων του έθνους περιστάσεων», στις δε εταιρείες «για να μην νομισθεί ότι φέρνουμε προσκώματα στη λειτουργία των Εταιρειών». Τον ρόλο του εξισορροπιστή, του «πυροσβέστη» θα λέγαμε της κοινωνικής έκρηξης τον βλέπουμε να εκφράζεται με τρόπο άμεσο και απροκάλυπτο το 1918, όταν εν μέσω γενικής πείνας οι εργάτες μαθαίνοντας ότι η κυβέρνηση θα κόψει την έκτακτη χορήγηση σε τρόφιμα, μαζεύονται στα γραφεία και απειλούν γενική απεργία. Το Σωματείο ενημερώνει τηλεγραφικώς την κυβέρνηση καταλήγοντας με τη διατύπωση «προλάβετε δυσάρεστα».²³

γ. Αντίληψη για το ρόλο του κράτους

Η επιτυχία του Σωματείου στο ρόλο του ως μεσάζοντος για την μείωση των ταξικών ανταγωνισμών κεφαλαίου-εργασίας έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την συνεργασία του κράτους. Η συνεχής έκκληση στο κράτος για θετική επέμβαση υπέρ του Σωματείου ως «φυσικού διαιτητή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας», αποτελεί ένα χαρακτηριστικό όλης της μεσοπολεμικής περιόδου, δεν αφορά μόνο το Σωματείο των Μεταλλευτών αλλά ολόκληρο το εργατικό κίνημα. Ο φιλοκρατισμός πολλών εργατικών οργανώσεων έρχεται ως συνέπεια του τρόπου δημιουργίας της πρώτης συστηματικής κοινωνικής νομοθεσίας. Το ελληνικό κράτος δεν είχε ασχοληθεί ποτέ σοβαρά με την κοινωνική νομοθεσία. Για πρώτη φορά κατά τη διάρκεια της βενιζελικής περιόδου (1910-1920) το κράτος αναγνωρίζοντας τον αυξημένο ταξικό ανταγωνισμό, αντιμετώπισε την αναγκαιότητα της εργατικής νομοθεσίας.²⁴ Όμως η εργατική νομοθεσία του Βενιζέλου —δημιουργία ταξικών σωματείων (νόμος 281/1914), κυριακάτικη και άλλες αργίες, νόμοι για την εργασία γυναικών και ανηλίκων, νόμοι περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και περί ωρών εργασίας²⁵— συνδέεται περισσότερο με την εκσυγχρονιστική-μεταρρυθμιστική του στρατηγική και δευτερευόντως με την εργατική κίνηση

23. Τηλεγράφημα προς πρόεδρο Κυβερνήσεως και Υπ. Εθνικής Οικονομίας και Υπ. Επισιτισμού, 17-2-1918.

24. Γ. Λεονταρίτης, ό.π., σ. 51.

25. Για την εργατική νομοθεσία εκείνης της περιόδου, βλ. Καλιτσουνάκης, Λεονταρίτης, ό.π.

της περιόδου, της οποίας η διεκδικητική συλλογική δύναμη ήταν πολύ μικρή.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις των επιθεωρητών εργασίας της εποχής, ενώ οι εργατικοί νόμοι είχαν ψηφισθεί, οι διεκδικήσεις των εργατών, υπολείπονταν απ' ό,τι θα δικαιούνταν να απαιτήσουν.²⁶ Επειδή η υλοποίηση των εργατικών νόμων θα ήταν δυνατή στο βαθμό που θα γινόταν αντικείμενο διεκδίκησης ενός οργανωμένου συλλογικού εργατικού κινήματος, τα ενδογενή χαρακτηριστικά του εργατικού κινήματος της εποχής —ο κατακερματισμός των εργατικών οργανώσεων, η έλλειψη ενότητας και συλλογικής συνείδησης, οι πατριαρχικές σχέσεις που επικρατούσαν στην ελληνική βιομηχανία— παρέπεμψαν την υλοποίηση-εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας στο κράτος και τα όργανά του. Όμως η αδυναμία του εργατικού κινήματος να διεκδικήσει για τον εαυτό του την εφαρμογή της απο το κράτος θεσπισμένης εργατικής νομοθεσίας, θα το οδηγήσει σε μια κρατικιστική αντίληψη για το χειρισμό των κοινωνικών αγώνων και σε εξάρτηση από τα κρατικά όργανα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις αντιθέσεις μεταξύ εργατών-εργοδοτών που προκύπτουν αυτή την περίοδο, η επέμβαση του κράτους και η διαμεσολάβησή του υπέρ του ενός ή του άλλου παράγοντα θα είναι αποφασιστικής σημασίας για το λύσιμο της σύγκρουσης.²⁷

Τα παραπάνω είναι νομίζω απαραίτητα για να κατανοήσουμε την συνδικαλιστική συμπεριφορά του Σωματείου Μεταλλευτών. Ας την σκιαγραφήσουμε: αμέσως μετά την αποστολή των διαβημάτων που ζητούν αυξήσεις ημερομισθίων προς τις Εταιρείες τον Σεπτέμβριο του 1917, σε επιστολή προς το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας διαβάζουμε: «... Τώρα όμως ότε

26. Βλ. σχετικά Αντώνης Λιάκος, Από κράτος φύλαξ εις κράτος Πρόνοια, στον Πολίτη, τ. 78, 1987, σελ. 34-40· Γ. Λεονταρίτης, ό.π.

27. Ο Σπύρος Κορώνης, ένας από τους πρωτεργάτες της νεοτεριστικής εργατικής πολιτικής των κυβερνήσεων Βενιζέλου γράφει σχετικά: «Αν απεργία των ετών 1910-1918 υπήρξαν κατά το μάλλον ή ήττον επιτυχείς... Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται πολύ εις το ενδιαφέρον του κράτους μεσολαβούντος υπέρ των εργατών διότι το σύνολον σχεδόν των απεργιών κατέληγεν εις επεμβάσεις των δημοσίων οργάνων τας οποίας οι εργάται προεκάλουν». Σπύρος Κορώνης, ό.π., σελ. 41.

Ακόμα πιο χαρακτηριστική για το πνεύμα αυτό του έντονου κρατικισμού των εργατικών αγώνων, είναι η εισηγητική έκθεση του νόμου 16/20 1935 περί ρυθμίσεως συλλογικών διαφορών. «Αι διαφοραί εργασίας δεν περιορίζονται όπως αλλαχού εις οξύν έστω αλλά εντοπισμένον αγώνα μεταξύ εργοδοτών και μισθοιτών. Από της πρώτης εκδηλώσεως της διενέξεως οι ενδιαφερόμενοι σπεύδουν να προσφύγουν εις την διοίκησιν και να ζητήσουν την υπέρ των απόψεών των επέμβασιν του κράτους. Υπό τας συνθήκας αυτάς τα εκβιαστικά μέσα των ενδιαφερομένων χάνουν την σημασίαν των. Το λόκ-άουτ και η απεργία μακράν του να τείνουν εις εκβιασμόν των αντιπάλων αποβλέπουν εις εκβιασμόν της πολιτείας να επέμβη υπέρ της μιας ή της άλλης απόψεως». Βλ. σχετικά Αντώνης Λιάκος, ό.π., σ. 38.

ανέτειλε η νέα εθνική περίοδος την οποίαν εχαιρετήσαμεν πρώτοι εμείς οι αληθείς σημαιοφόροι του κόμματος των Φιλελευθέρων, έχομεν πλήρη την πεποίθησιν, ότι τα αιτήματα εκείνα από της εκτελέσεως των οποίων εξαρτάται η ζωή και η ύπαρξις του εργάτου θα αχθώσιν εις αίσιον πέρας...».²⁸ Σε ξεχωριστή επιστολή προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο διαβάζουμε: «Υποβάλλομεν υπόμνημα και εις τας δύο ενταύθα Εταιρείας και εξητήθη η βελτίωσις των όρων υπάρξεώς μας. Το επισυνάπτομεν ενταύθα αν είχατε ολίγον χρόνον να διατάσσετε να Σας το αναγνώσουν. Εις Σας ... την μεγαλειώδη Εθνική μορφήν εις την οποίαν η φυλή εναπόθεσεν τους στόχους της, και εύελπις πάλιν ατενίζει, εις Σας και ο εργάτης εναπόθεσε την τύχην του και μόνον προς Υμάς αποβλέπει από του 1910. Εις τον μόνον αληθή προστάτην των εργατών...».²⁹ Μερικούς μήνες αργότερα και ενώ μόνο η Γαλλική Εταιρεία έχει απαντήσει με την αύξησιν του 10% την οποία οι εργάτες θα αρνηθούν, σε νέα επιστολή-τηλεγράφημα απευθυνόμενον στον Πρόεδρο του Υπ. Συμβουλίου και τον Υπ. Εθνικής Οικονομίας διαβάζουμε: «Περί επεμβάσεως εις την Γαλλικήν και Ελληνικήν Εταιρειών Λαυρείου προς αύξησιν των εργατικών ημερομισθίων συμφώνως προς τα διά προγενέστερου υπομνήματος αιτηθέντα ημερομίσθια, απέρριψαν αμφοτέραι αι Εταιρείαι εξωθούσαι τους εργάτας δι' αντεκδικήσεων δι' απολύσεων παρηλίκων εργατών εις απεργίαν, ην το Σωματείον ημών επιμελώς αποφεύγει λόγω των κρίσιμων του Έθνους περιστάσεων».³⁰ Η επίκληση στο Κράτος για θετική παρέμβαση υπέρ των εργατικών αιτημάτων εμπεριέχει την απειλή της απεργίας. Απειλή που δεν απευθύνεται στους διευθυντές των Εταιρειών (τουλάχιστον αυτή την περίοδο) αλλά στην κυβέρνηση-κράτος προνομιακά αρμόδιας να διαχειριστεί και να οργανώσει τις αντιθέσεις κεφαλαίου-εργασίας.

δ. Προσφωνήσεις-εικόνες των εργοδοτών στο λόγο του Σωματείου και αντίστοιχα παρουσία-εικόνες των εργατών.

Αναλύοντας το περιεχόμενο των δυο μεγάλων επιστολών που το Σωματείο έστειλε στις Εταιρείες, αυτήν που περιείχε το υπόμνημα των αιτημάτων και μια ξεχωριστή προς τον Φερδινάρδο Σερπιέρη, εντοπίζονται οι εκφράσεις που αποδίδονται ή υπονοούν τους εργοδότες και αντίστοιχα αυτές που αποδίδονται ή που υπονοούν τους εργάτες. Οι εκφράσεις που ορίζουν άμεσα ή έμμεσα την εργοδοσία είναι: αυθέντην, προνομιούχον τάξιν, τάξιν ηγέτιδα του πολιτισμού, τάξιν ηγέτιδα της προόδου της ανθρωπότητας, οι εργοδόται

28. Προς τον Σεβαστόν επί της Εθνικής Οικονομίας Υπουργόν, 30/9/1917.

29. Επιστολή προς Ελευθέριο Βενιζέλο προεδρεύοντος Υπουργικού Συμβουλίου, 30-9-1917.

30. Τηλεγράφημα προς Πρόεδρο Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, 29/5/1918.

μας και οι μηχανικοί μας, οι τμηματάρχαι μας, το κεφάλαιον. Κάποια πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της εργοδοσίας: ευαισθησία, πατροπαράδοτος ηθική, εξωτερική λαμπρότητα, ευτυχία, ηρεμία. Οι εκφράσεις που ορίζουν άμεσα ή έμμεσα τους εργάτες είναι: εργάτιδες και πλουτοπαραγωγικά χείρες, εργάτιδας τάξεως, εργασία, δούλοι, ζυγός, δουλική φροντίδα βάνουσων εργασιών, ερείπια των υπογείων εργασιών, δυστυχή θύματα, πείνα και γυμνότητα, εξευτελισμός, μηδαμινότητα.

Η επιστολή προς τον Φερδινάρδο Σερπιέρη, για τον Ιωάννη-Βαπτιστή Σερπιέρη, μας μεταδίδει εικόνες και παραστάσεις για την οικογένεια Σερπιέρη αλλά και για τη δημιουργία του Λαυρίου. Ο Ιωάννης-Βαπτιστής παρουσιάζεται ως ο ιδρυτής του σύγχρονου Λαυρίου, και ως αυτός που δίνει ζωή στην πόλη. Οι εργάτες για να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους ανήγειραν τον ανδριάντα του. «Εις την είσοδον της πόλεως του Λαυρείου η ευγνωμοσύνη ενός λαού ολοκλήρου ανήγειρεν ανδριάντα εις αληθώς υπέροχον άνδρα, όστις έφερεν εις φως μέγα εθνικόν πλούτον έδωκε τή ζωή εις τόσας και τόσας υπάρξεις και εδημιούργησεν εκ του μηδενός την πόλιν εκείνην ήτις περιέλαβεν εις τους κόλπους της ένα λαό πράγματι ευτυχή. Και επρωτοστάτησεν ο εργάτης εις την ανέγερσιν του μνημείου εκείνου της ευγνωμοσύνης». Η προσφώνηση-παρουσίαση του Σερπιέρη υιού, διαχειριστή της Γαλλικής Εταιρείας είναι ανάλογη: Του αποδίδεται ο τίτλος του ευεργέτου, του ευγενούς ευπατρίδη «εις την αριστοκρατικήν διοίκησιν του οποίου οφείλεται η ανύψωσις της Γαλλικής Εταιρείας εις ίδρυμα πρώτης περιωπής και παγκοσμίου φήμης». «Ο αρχηγός μας», «ο φυσικός ηγεμών (της) πόλεως».³¹ Οι παραπάνω εκφράσεις-εικόνες κατά τη γνώμη μου ξεπερνούν την τυπική ευγένεια ή και κολακεία, που μπορεί να θεωρηθεί ως απαραίτητη για την διατύπωση ενός υπομνήματος προς την εργοδοσία.

Και θα πρέπει να εκληφθούν ως πνευματικές παραστάσεις που εκφράζουν τις ιδέες των συγκεκριμένων ατόμων για τον ρόλο των Εταιρειών, και την οικοδόμηση του σύγχρονου Λαυρίου. Συνεπείς προς τις προηγούμενες διατυπώσεις, ακολουθούν όσες αφορούν την «αφιέρωση» των εργατών, την υποταγή τους και την ευγνωμοσύνη τους στην παρεχόμενη προστασία-ευεργεσία. «Οι εργάται σου», «οι τεχνίται σου», «οι λαοί Σου», «Είναι ευγνώμονες οι εργάται, είναι ειλικρινείς φίλοι εις εκείνους οι οποίοι τον αγαπούν, οι οποίοι αισθάνονται στοργήν δια αυτόν». Η εξάρτηση από τις Εταιρείες, η απόδοση σ' αυτές του ρόλου του προστάτη, «και εις τας χείρας των οποίων (των εταιρειών) έχομεν εμπιστευθεί την ζωή ημών και των τέκνων μας», μας παραπέμπει στην αδυναμία του προστατευομένου ως συνθήκη και ως αντίληψη για την συνθήκη του.

31. Επιστολή προς Φ. Σερπιέρη, 17-9-1917.

Επίλογος

Τί μπορούμε να πούμε συμπερασματικά για το Σωματείο Μεταλλευτών Λαυρίου; Κατ' αρχήν καταγράφεται ως ηγεμονική παρουσία στον εργατικό χώρο, μαζικό, ενεργητικό, αλληλέγγυο προς την εργατική κατάσταση. Θεωρεί τον εαυτό του αντιπρόσωπο όλου του εργατικού πληθυσμού και από τις πρωτοβουλίες του φαίνεται ότι η επιρροή του ξεπερνά τις οργανωμένες του δυνάμεις.³² Όμως ενώ στις ιδέες του το αίτημα για καλλιτέρευση της ζωής των εργατών είναι παρόν, αντιθέτως η εργατική αυτονομία ως αντίληψη δυνατότητας της εργατικής συνθήκης απουσιάζει. Ο εργατικός χώρος, χώρος υπό προ. τάσι, θα οριστεί ως το υπόλοιπο του ενδιάμεσου χώρου μεταξύ κρατικού και εργοδοτικού πατερναλισμού.

Δύο κατευθύνσεις έρευνας αναδεικνύονται: α) Η αντίληψη της «Μεγάλης οικογένειας»³³, που αποτυπώνεται στην αλληλογραφία του Σωματείου, σύμφωνα με την οποία ο ρόλος του πατέρα-προστάτη ενσαρκώνεται από την εργοδοσία και ο ρόλος του παιδιού-προστατευόμενου από τους εργάτες, παραπέμπει στις εργοδοτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν στην Ευρώπη από τις βαριές βιομηχανίες (μεταλλεία, σιδηρουργίες, βιομηχανίες υάλου κλπ.) κατά την πρώτη περίοδο εκβιομηχάνισης. Οι πολιτικές αυτές, των οποίων την ύστερη επίδραση εκφράζει η γαλλική εργοδοσία στο Λαύριο, έχουν σαν βασικό μοντέλο την ολική προστασία των εργατών. Όχι μόνο η εργασία αλλά η κατοικία, η μόρφωση των παιδιών, η υγεία, η ψυχαγωγία, το εκκλησίασμα οργανώνονται από τους «φωτισμένους πατρώνους», ολόκληρη η πόλη, η city-company, βρίσκεται υπό την πατρική φροντίδα τους όταν δεν οικοδομείται εξ ολοκλήρου από αυτούς. Η εργοδοσία αποκτά έτσι συνολική μέριμνα και καθολικό έλεγχο στη ζωή, εργασιακή και μη, των εργατικών ομάδων. Οι πολιτικές αυτές πριν αμφισβητηθούν από το ύστερο εργατικό κίνημα, δημιούργησαν ανάλογους τύπους εργατικών νοοτροπιών και συμπε-

32. Σαν στοιχεία της ευρύτερης επιρροής του μπορούμε να ερμηνεύσουμε πρακτικές όπως: πρωτοβουλίες για τις εργατικές ομάδες εκτός της μεταλλευτικής συντεχνίας όπως π.χ. οι ράπτριες, την πρόσκληση σε εργάτες μη ανήκοντες στο Σωματείο, να συμμετάσχουν σε σημαντικές γενικές συνελεύσεις, (πχ. αλλαγή καταστατικού), τη συμμετοχή του μαζί με το Σύλλογο Τεχνιτών στη δημιουργία νυχτερινής επαγγελματικής σχολής.

33. Η αντίληψη αυτή που διαπνέει όλες τις επιστολές του Σωματείου προς τις Εταιρείες, είναι σαφώς διατυπωμένη σε επιστολή προς τον διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας 30/5/1915 όπου διαβάζουμε: «Το Σωματείον Εργατών Μεταλλευτών Λαυρείου αποτελούν μέλος της Μεγάλης οικογένειας, την οποία μετά δεξιοτάτου νου και πατριωτικής αγάπης διευθύνει Γάλλος πολίτης, με πολλήν συγκίνησιν και βαθείαν θλίψην ήκουσεν το βαρύ άγγελμα του θανάτου του Πατρός υμών...».

ριφορών. Στο Λαύριο, τυπική περίπτωση city-company, που οικοδομείται στα τέλη του δέκατου ενάτου αιώνα, βρίσκουμε πολλά από τα στοιχεία του πρώτου ευρωπαϊκού πατερναλισμού: εργατικές κατοικίες, εκκλησίες, σχολεία, νοσοκομεία, χορωδίες, ταμεία αλληλοβοήθειας, ταμεία συντάξεων, πολιτιστικοί σύλλογοι. Ομοίως από την ανάλυση του πρωτόκολλου αλληλογραφίας εντοπίζονται στοιχεία της ιδεολογικής ηγεμονίας του πατερναλιστικού μοντέλου. Η κατανόηση πολλών εργατικών πρακτικών συνδέεται με την αντίστοιχη κατανόηση της πατερναλιστικής στρατηγικής. Οι ξεριζωμένες, ανασφαλείς, ανομοιογενείς και ανυπότακτες στους ρυθμούς της βιομηχανικής εργασίας ομάδες, θα ενσωματωθούν, μέσω των μηχανισμών ολικής προστασίας και επίβλεψης, που τους συσπειρώνουν στη Μεγάλη οικογένεια, αποτελώντας το ανίσχυρο μέλος της.*

β) Οι πρώτες ιδεολογίες που διαμορφώνουν και επηρεάζουν το εργατικό κίνημα σε κεντρικό επίπεδο και των αντίστοιχων επιρροών τους στον επιμέρους χώρο του Λαυρίου. Μία ερώτηση που μπορούμε να διατυπώσουμε είναι, μέσα από ποιές κοινωνικές και ιδεολογικές μετατοπίσεις θα παρακμάσει η επιρροή της κρατικής και εργοδοτικής πατρωνείας και το εργατικό κίνημα του Λαυρίου θα αναπτύξει τις επόμενες δεκαετίες πρακτικές καθολικής κοινωνικής αμφισβήτησης; Ποιό είναι το βάρος των σοσιαλιστικών ιδεών και ποιές οι εστίες διάδοσής τους;

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΕΤΡΑΚΗ

Résumé

L' ASSOCIATION DES OUVRIERS MINEURS DE LAVRIO:
1911-1919

Cette communication présente une analyse du courrier de l' association des mineurs de Lavrio emis dans la periode comprise entre 1911-1919. Il s' agit d' une decennie marquée au niveau national par la politique modernisatrice de Venizelos qui a introduit dans le systeme législatif grec les éléments d' une politique de protection sociale des travailleurs manuels en appuyant sur le besoin de gerer et reglementer les conflits sociaux.

L' association des mineurs est enregistrée comme une force hégémonique dans l' espace ouvrier: organisation massive, active et solidaire à la condition ouvrière. Elle se considère en tant que representante de toute la population ouvrière et de part les initiatives nous nous apercevons que son influence va au de la du groupe de ses membres organisés. Or bien que dans les idées de l' association des mineurs la revendication d' une meilleur vie pour les ouvriers est présente l' autonomie ouvrière comme stratégie possible est absente. L' espace ouvrier, espace sous protection est defini comme l' espace residuel situé entre le paternalisme d' état et le paternalisme patronal. Lavrio une «City-company» mise en place par et pour l' exploitation des mines, forme sa première identité sociale en dépendance complète de ses fondateurs: le patronat des mines.

GEORGIA PETRAKI